

Egy naiv művész kortárs recepciói

Győri Elek alakja az elit és a tiszaladányiak
felfogásában

Jelige: Naiva

„aki igazi művész, átlagember nem lehet...”¹

Káplár Miklós

¹ Budapesti Hírlap, 1934. október 28. 14.

A fényképen Győri Elek látható leventeként, 1927-ben.

Tartalomjegyzék

Prológus.....	5
A kutatás részletei	7
Győri Elek (1905, Tiszaladány – 1957, Tiszalök).....	7
Fölhasznált források	8
Kutatástörténet.....	9
A naiv alkotók helye a modern festészetben	12
A modern művészet sajátosságai.....	12
Az „őstehetségek” fölbukkanása a húszas-harmincas években.....	14
A harmincas évek kulturális trendjei.....	15
Közéleti viták az „őstehetségek” kapcsán	18
„A magyar őstehetségek problémái”	21
Győri Elek a Tiszaladányiak szemében.....	23
A deviáns karrier	25
Győri Elek és Tiszaladány kapcsolata napjainkban	27
Mit őriz a falu Győri Elekről?	30
Alakja a falu folklórjában	30
Győri Elek képei a tárgyi kultúra részeként	31
Összegzés	33
Bibliográfia.....	36
Felhasznált irodalom.....	36
Áttekintett irodalom.....	39
Periodikák.....	40
Budapesti Hírlap	40
Pesti Napló	41
Internetes források	41
Az ábrák jegyzéke	41
Mellékletek.....	42
1. melléklet: A Győri-család családfája.....	42
2. melléklet: Győri Elek képei a faluban	43
3. melléklet: Tiszaladányi adatközlőim jegyzéke.....	46

4. melléklet: Történetek Győri Elekről, Győri Elektől	47
4/a: Az életéhez kapcsolódó anekdoták	47
4/b: Győri Elek, az elbeszélő	51

Prológus

Győri Elek (1905, Tiszaladány – 1957, Tiszalök) az egyik legismertebb és elismertebb naiv festő magyar viszonylatban, a róla eddig megjelent írások azonban zavarba ejtően szűkszavúak, vagy nagyon egyoldalúan közelítenek a naiv művészek általános problémáihoz. Ezekkel én magam is szembesültem és rögtön megfogalmazódott bennem egyfajta hiányérzet a hazai alkotók szerepének tudományos feldolgozottságával kapcsolatban. A dolgozatom egy kísérlet, egy lehetőség arra, hogy milyen komplex módon megközelíthető témáról van szó, hányféle értelmezési lehetőséget rejt magában egy ilyen emberi sors – és hogy a valódi tudományos feladat az, hogy ezeket a megközelítéseket egy közös tablón ábrázolva szemlélhessük.

Az általam kitűzött cél, hogy egyrészt a harmincas évek értelmezési lehetőségeit, másrészt a falusiak elmondása nyomán rekonstruálható kapcsolatot a festő és Tiszaladány között, felhasználva a naiv alkotóknak (és konkrétan Győri Eleknek is) a „két-világ-köztiséget” megfoghatóvá tegyem. Konkrétan arra vállalkoztam, hogy a naiv művészek különböző társadalmi regiszterekben végbemenő, eltérő recepcióit egymással összefüggésbe hozzam. Azért volt fontos, hogy a paraszti társadalom és az elit viszonyát is egy helyütt tárgyaljam, mert Győri Elek és a hozzá hasonló naiv művészek esetében erősen árnyalja a befogadástörténetüket a szoros kötelék, mely a paraszti világhoz, szülőfalujukhoz fűzi őket. Szemléletük és emlékezetük sorsa nagyban függ szűkebb pátriájuk megbecsülésétől, ezt pedig erősen meghatározza a standard közízlés, melyet a társadalmi elit közvetít az alsóbb regiszterek felé. Már ennyiből sejteni lehet, hogy eltérő határfokú, de folytonos kölcsönhatásokról beszélhetünk, dolgozatom célja pedig ezek bemutatása egy konkrét példán keresztül.

A téma fontossága vitathatatlan: az I. világháborút követő széleskörű társadalmi és gazdasági változások helykereső, sehova sem sorolható köztes csoportokat hoztak létre és ilyennek tekinthetjük a két világháború között jelentkező naiv művészek nagy részét is. A paraszti életformától már eltávolodó, de a társadalmi és művészeti elitbe soha be nem illeszkedő alkotók egy nemzedék útkeresésének szimbólumai lehetnének. Sajnos a mai napig nem végezték el alapos, társadalomnéprajzi vagy társadalomtörténeti irányultságú vizsgálatukat. A köztes létükből fakadóan egy tudomány sem érzi magáénak igazán a naiv művészek ügyét és egy-egy lelkes kutató erőfeszítésein kívül szisztematikusan és átfogóan, tudományközi megközelítésben nem foglalkoztak a kérdéssel hazánkban – a naiv művészet az

interdiszciplináris vákuumban lebeg, ami méltatlan és mostoha sors egy ilyen izgalmas problémakörnek. Dolgozatomban ezen szeretnék változtatni.

A célom, hogy a művészettörténet, művelődéstörténet, szociológia és elsősorban a néprajz különböző területeinek eredményeit és módszereit felhasználva segítséget nyújtsak a naiv művészekkel kapcsolatos állásfoglalások megértéséhez. A következőkben azt fogom bemutatni, hogy saját kutatásaim tükrében milyen mechanizmusok határozták meg a harmincas-negyvenes években - és határozzák meg napjainkban - a naiv alkotók, elsősorban Győri Elek recepcióját. A cél az volt, hogy a modern művészet avantgarde célkitűzésétől a Trianon utáni Magyarországon felbukkanó „őstehetségek” problémáján keresztül eljussunk az alkotó és a szülőfalu dinamikusan változó kapcsolatáig. Ezt a teljesség igényével, de a terjedelmi megkötések jegyében meghozott ésszerű korlátozásokkal teszem, így például az alkotó én-értelmezésének kérdését, ami önmagában egy hatalmas és izgalmas téma, teljesen kizártam ebből a vizsgálatból. Az anyag így is hatalmas, a feldolgozása pedig igencsak sürgető, hiszen a XX. század első felének naiv művészeiről kevesen tudnak már mesélni nekünk. A célom, hogy a korabeli anyagok, a szakirodalom és az interjúk segítségével megismerhető személyes beszámolók révén egy teljesebb képet adjak Győri Elekről és a magyar naiv alkotókról általában.

Az anyag óriási, a különböző tudományterületek kapcsolódó eredményeit teljességgel ismerni szinte lehetetlen, és a terjedelmi korlátok is gátat szabtak a fejtegetéseimnek. Én mégis megkísérlem igazolni hipotézisemet: a naiv művészek kortárs megítélése és a szűkebb pátriájuk, szülőfalujuk ítélete szervesen összefügg egymással – de hogy milyen módon, arra a következő fejezetek segítségével igyekszem válaszolni.

A kutatás részletei

*Győri Elek (1905, Tiszaladány – 1957, Tiszalök)*²

Kováccsaládból származott,³ és 1922-től maga is kovácsnak tanult, rövid ideig Tokajban, később Tiszatardoson. Legényként, keresve a munkalehetőséget, több városban megfordult, így például Debrecenben is, ahol találkozott Káplár Miklós képeivel.⁴

*„Ekkor mintha villanyáram járt volna át. Elhatároztam, mindent elkövetek, hogy művészi tehetségem felfedezzék.”*⁵

A gyerekkora óta meglévő hajlam szilárd elhatározássá vált. Többször megfordult különböző festőművészeknél, de ezek az anyagi források hiányában egy-egy alkalmat jelentettek. 1931-től Budapesten egy télen át bútorszállító kocsiban él – önéletrajzában érzékletesen írja le az ekkor megélt nyomort és nélkülözést. Ebben az időben kötött barátságot Gajdos Jánossal, akivel egy darabig együtt is laktak a már említett bútorszállító kocsiban. 1934. májusban a Képirók Kiállításán szerepelt két képpel, de a nagy sikert számára is az Magyar Östehetségek Kiállítása jelentette.⁶ 1940-ben iratkozott be a Képzőművészeti Főiskolára (*„Mivel az <<östehetség>> elnevezés gúnnyá vált és sértett...”*),⁷ ahova 1944⁸ tavaszáig járt, de otthagya, mielőtt befejezte volna. Kapcsolatba került a nép írókkal is: Darvas Józseffel, Veres Péterrel, Somogyi Imrével – őket a mai napig élénken őrzi a ladányiak emlékezete, ahogy az eleinte tiszaladányi, később tokaji írótáborokat is.⁹

² Életéről és munkásságáról írt rövid összefoglalót az 1970-ben rendezett miskolci emlékkiállítás katalógusába Balassa Iván, aki a kiállítás rendezője is volt. (Balassa Iván: Győri Elek (1905-1957) In: Győri Elek emlékkiállítása. Miskolc, 1970. 7-11.)

³ Az egyházi anyakönyvek alapján általam elkészített családfa a mellékletek között szerepel. (1. melléklet)

⁴ Bánszky 1984. 103.

⁵ Győri Elek önéletrajzából. Közölte: Moldován 1987. 178.

⁶ Bánszky 1997. 83.

⁷ Moldován 1987. 178.

⁸ Ezzel kapcsolatban két eltérő adat van, aminek valószínűleg félreolvasás vagy elgépelés lehet az oka. Bánszky 1984. 103. és Bánszky 1997. 83. helyen 1941 tavasza, míg Moldován 1987. 178.-nál 1944 tavasza szerepel. Ez utóbbit erősíti meg Balassa Iván is (Balassa 1970. 9.), ami alapján úgy gondolom, Bánszky Pál ebben az esetben hibát vétett. Ezt alátámasztja az is, hogy Bánszky doktori disszertációjában (Budapest, 1980.) az 54. oldalon azt írja, hogy Győri Elek 1940 és 1944 között járt oda. Egy harmadik, minden bizonnyal teljesen téves adat származik Gajdos özvegyétől, aki 1934-et említett (Moldován 1987. 171.)

⁹ Adatközlő: Éles Gáborné Solymosi Erzsébet

Ugyan Budapesten élt, minden évben sok időt töltött Tiszaladányban. Az intenzív kapcsolat képein is látszik, témái között többségben vannak a falu életét, jellegzetes alakjait, ünnepi alkalmait megragadó ábrázolások, melyek jelentős része gyermekkori emlékeiből táplálkozik. (Néhány kép azok közül, amiket adatközlőimnél láttam a 2. mellékletben láthatók.) „*Gyermekkoromban annyi élmény rakódott fel bennem, hogy akár ötven évig is tudnék belőlük festeni*” – fogalmazta meg önéletírásában.¹⁰

A szabadiskolák és a Főiskola hatásainak ellenére művészete megőrizte magával ragadó naivságát, de talán az ő tudatossága vezetett legtovább a művészi és társadalmi kiemelkedésben.¹¹ Képeire és életére egyaránt jellemző a humor, életszeretet és a mozgalmasság.¹² Igazi elbeszélő volt, a képeihez tartozó történeteket adatközlőim közül többen is ismerték, szívesen elő is adták. Számos kiállításon szerepelt a fővárosban (Nemzeti Szalon, Műcsarnok, Ernst Múzeum) és vidéki városokban (Miskolc, Diósgyőr, Sátoraljaújhely, Sárospatak, Tokaj... stb.)¹³ is egyaránt.¹⁴

Fölhasznált források

A téma iránti érdeklődésemet egy 2011 nyarán végzett gyűjtési gyakorlat keltette föl. Ebben az évben öt napon keresztül készítettem félig strukturált interjúkat Győri Elek szülőfalujában, Tiszaladányon, majd ezt 2012-ben újabb egy hetes intenzív gyűjtőmunka követte. Ennek köszönhetően több, mint húsz hosszabb-rövidebb felvételt készítettem olyan adatközlőkkel, akik személyesen is ismerték Győri Eleket.¹⁵

Több tudományág anyagát és kutatási eredményeit is igyekeztem a téma által megkívánt mélységben megismerni: művészettörténeti, művelődéstörténeti, szociológiai és néprajzi irányultságú könyveket, tanulmányokat forgattam haszonnal a kutatás során.

¹⁰ Közölte: Moldován 1987. 182.

¹¹ Bánszky 1984. 103-104.

¹² Bihalji-Merin 1984. 258.

¹³ „1934-ben Budapesten a Nemzeti Szalon kiállításán vett részt nagy sikerrel képeivel, 1938-ban Hollandiában. Halála után következett 1964 Linz, 1966 Pozsony, 1967 Székesfehérvár, Nyíregyháza, 1970 Miskolc, Budapest, 1972 Winterthur (Svájc), Budapest (Magyar naív művészet a XX. században), 1975 Kunsthaus, Zürich (Svájc). Itthon a kecskeméti Naív Művészek Múzeuma őrzi néhány képét, és Sárospatak.”

(http://epa.oszk.hu/02000/02030/00027/pdf/HOM_Evkonyv_32_544-550.pdf 2012.11.15.)

¹⁴ Moldován 1987. 179.

¹⁵ Az adatközlők névsorát a dolgozat végén, külön mellékletben fogom föltüntetni. (3. melléklet)

A harmadik forráscsoportot, amit felhasználtam, a harmincas évekbeli sajtó (napilapok és más periodikák) jelentette. Itt követhetőek nyomon a pengeváltások, a gyakran személyeskedésbe hajló viták és a vitriolos tollú publicisták párbajai az „östehetségnek” nevezett naiv alkotók ügyében.¹⁶ Ennek eredményeképpen ismerhetjük meg, hogy a harmincas években meghatározó közéleti szereplők (Szerb Antal, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Tersánszky Józsi Jenő és mások) hogyan vélekedtek róluk, ami természetesen az egyes lapok olvasóinak hozzáállására is hatott, így erősítve vagy rombolva az „östehetségek” körül kialakult kultuszt.

Kutatástörténet

A naiv művészet kezdeteit hagyományosan Henri Rousseau-hoz kötik,¹⁷ ami a széleskörű társadalmi érdeklődés jelentkezését illeti. Az, hogy vele kezdődnek a különböző összegzések azt sugallhatja, hogy művészete genetikusan van a hazai alkotók tevékenységével. Ez hibás elképzelés, azonban elvitathatatlan érdeme, és jogosan helyezi a kutatás előzményként a magyarországi jelenségek elé is, az elemi hatás, amit kiváltott közönségéből, kortársaiból. Ezt Moldován Domokos úgy fogalmazta meg diplomamunkájában, hogy:

*„H. Rousseau feltűnése óta, ha nem is egyforma intenzitással, mégis úgy látom, a naiv művészet folyamatosan jelen van, s hatása jelentős az európai és magyar művészet egy bizonyos vonulatára.”*¹⁸

A naiv alkotókat felfedezte magának koruk művészete – de nem tudományos értelemben. Az egzotikumot, a teljesen mást látta bennük a közönség,¹⁹ így az ebből a korból származó munkák is inkább kritikai vagy népszerűsítő jellegűek.²⁰ Ahogy Győri Elek fogalmazott önéletrajzában:

¹⁶ Az általam vizsgált fontosabb kiadványok: Budapesti Hírlap, Nyugat, Pesti Napló

¹⁷ Bánszky 1984. és 1997., Moldován 1973. és 1987.

¹⁸ Moldován 1973. 8.

¹⁹ Sz. Muraközi 1969. 186.

²⁰ Vaszary János cikke Benedek Péterről (Közölve: Bálint J. 1928. 19-20.) és mások írásai, elsősorban a korabeli (1930-as évek) sajtóban – ezek bibliográfiai adatait közli Bánszky 1984. 81-84. A legnagyobb érdeklődést kiváltó alkotó, Benedek Péter életének és művészetének válogatott bibliográfiája közölve: Benedek Péter. Válogatás... 1979. 115-121.

„Még külföldi újságírók is eljöttek a kiállításra. Szébbnél szebb cikkeket, kritikákat írtak. Képeinket, szobrainkat az újságok és képeslapok közölték. [...] Állandóan írtak rólunk.”²¹

A második világháború megtorpanást jelentett a magyarországi kutatásokban, utána viszont a budapesti Népművelési Intézet és a Magyar Nemzeti Galéria kezdett foglalkozni a naiv művészekkel.²²

A művészettörténet és különböző társadalomtudományok kutatóinak érdeklődése a hatvanas években fordult a naiv művészek felé: régieket és újakat fedezett fel magának az érdeklődő (tudományos) közvélemény.²³ 1966-ban Pozsonyban rendezték meg a naiv művészek első nemzetközi kiállítását és konferenciáját. Ezt követte az 1969. majd 1972. évi Triennálé.²⁴ Mindezzel gyakorlatilag szinkronban indult meg a hazai kiállítások szervezése is.²⁵ Moldován Domokos 1966-68 között készített három részes,²⁶ majd 1972-74 között tíz részből²⁷ álló portréfilm-sorozatot. 1973-ban leadott diplomamunkája is ebben a témában született: „Magyar naiv művészek – Vázlatos áttekintés a XVIII. századtól napjainkig” címmel.²⁸ 1976-ban²⁹ nyílt meg Kecskeméten a Magyar Naiv Művészek Múzeuma,³⁰ aminek jelenleg Dr. Bárh János a vezetője. A múzeum honlapján³¹ szerepelnek kiadványok, kismonográfiák és ismeretterjesztő füzetek.

²¹ Közölte: Moldován 1987. 190.

²² Bihalji-Merin 1984. 163.

²³ Moldován 1987. 45.

²⁴ Moldován 1973. 2.

²⁵ 1967-ben Székesfehérvárott, 1972-ben Winterthurban (Svájc), a Magyar Nemzeti Galériában, Debrecenben, Hajdúszoboszlón, Baján és Békésben is, 1973-ban Hódmezővásárhelyen, Regensburgban és Havanna-ban (Kuba). In: Benedek Péter. Válogatás... 1979. 109-110.

²⁶ „Magyar parasztfestők nyomában” címmel Benedek Péterről, Süli Andrásról és Vankóné Dudás Juliról.

²⁷ „Magyar naiv művészek” címmel Benedek Péterről, Mokry Mészáros Dezsőről, Gyovai Pálról, Gajdos Jánosról, Balázs Jánosról, Györi Elekről, Bakos Lajosról, Süli Andrásról és Török Sándorról.

²⁸ Moldován 1973., Budapest – ELTE BTK, Folklór tanszék.

²⁹ 1976. szeptember 25-én Ortutay Gyula mondott megnyitóbeszédet, mögötte pedig ott ültek a kiállító naiv művészek közül néhányan: Török Sándor, Vankóné Dudás Juli, Benedek Péter és mások. (Moldován 1987. 305-306.)

³⁰ 1968-ban Moldován Domokos felajánlotta a birtokában lévő „naiv műtárgyakat” Kecskemét városának, majd ezután elkezdődött az évekig tartó harc a múzeum megnyitásáért.

³¹ http://www.museum.hu/m/Magyar_Naiv_Muveszek_Muzeuma/aktualis?f 2012. 05. 08.

Körülbelül ez időtől kezdve publikált a témában Bánszky Pál is, aki doktori értekezését is ebben a tárgykörben írta meg, „Naiv művészet a XX. század első felében Magyarországon” (Budapest, 1980.)³² címmel. A már említett múzeumi kiadványok mellett két nagyobb munka szerzője volt, melyek ugyanannyira nevezhetők ismeretterjesztő, népszerűsítő kiadványnak, mint tudományos szakkönyvnek. A téma történeti és néprajzi ismertetése után az egyes naiv alkotók rövid életrajzát közli.³³

Sajnos néprajzi oldalról nem született monografikus jellegű munka, többségében tanulmányokból tud kiindulni a kutató, de végül ezek is a már fent tárgyalt primer forrásokhoz vezetnek el.³⁴ Összességében azt tapasztaljuk, hogy a hazai tudományosság, akár csak a szeszélyes közízlés, hol rátalál, hol elfelejti naiv művészeinket. A már elvégzett anyaggyűjtés után ideje lenne hozzálátni az elemzéshez, tüzetes vizsgálódáshoz, és túllépni azon az egyoldalú (nép-)művészettörténeti látásmódon, melyen keresztül általában a kérdéshez közelítünk. Jelen dolgozat is ennek az elhatározásnak a jegyében született.

Ez az igény természetesen már másokban is megfogalmazódott, így a kétezres években több olyan tanulmány is született, melyek népi specialistaként kezelik a naivnak nevezhető alkotókat és recens példák segítségével vizsgálják az ilyen egyéniségek és a falu viszonyát.³⁵ Ezek a vizsgálatok azonban nem kontextualizálják a művészeket szélesebb körben és a korábbi évtizedek naiv művészeivel sem vetik össze őket. Természetesen ez nem von le az értékükből, de fel kell ismerni, hogy a továbblépés lehetőségét nem az újabb és újabb, egymáshoz nagyon hasonló példák összegyűjtése rejti.

³² Elérhető az ELTE Egyetemi Könyvtárban.

³³ Bánszky 1984. és 1997.

³⁴ Szabó J. 1970., Sz. Muraközi 1968., Ikvainé Sándor I. 1996.

³⁵ Két, a későbbiekben is használt tanulmányt emelnék ki: Kovácsné István Anikó: „Nagyon különleges ember, olyan magunkfajta, de mégis, ő már kinőtte magát”. István Lajos személyiségének reprezentációi (Kolozsvár, 2005.), és Ozsváth Imola: Egy naiv festő élettörténetének motívumai (Kolozsvár, 2005.). Mindkettő Keszeg Vilmos által szerkesztett, két kötetes műben jelent meg: Specialisták. Életpályák és élettörténetek I-II. Kolozsvár, 2005.

A naiv alkotók helye a modern festészetben

A modern művészet sajátosságai

A modernizmus³⁶ különböző megjelenési formáit egy fontos elem fogta össze: a múlt örökségéhez való viszonyulásuk.³⁷ Még ha strukturális egyezéssel találkozunk is, a funkció és az elv végérvényesen megváltozott – „*a funkcióváltásban rejlik a múltban szembeni elkülönülésük is.*”³⁸ Ez azonban nem más, mint az aktuális valóságra adott aktív reakció.³⁹ Az egész jelenségekört a menekülés mítoszaiként értelmezhetjük, amikor egyesek (majd később mozgalommá szerveződő csoportosulások) a polgári társadalom korlátozásainak megtagadása mellett döntöttek.⁴⁰ Ez a festészetben, szobrászatban, irodalomban és filozófiában egyaránt megtalálható, célja a természethez való visszatérés és valamiféle kegyelmi állapot megtapasztalása.⁴¹ Ezen törekvések közepette találtak rá az elmebetegek,⁴² a gyerekek, a primitív népek és a tanulatlan alkotók művészetére.⁴³

A témánk kapcsán a végül irányzattá szerveződő neoprimitivizmussal foglalkozunk részletesebben, ami elsősorban az utóbbi két kategóriával: a természeti népek művészetével és az egyes társadalmakon belüli alsóbb regiszterek képviselőinek munkásságával foglalkozott. Ezekre inspirációként, ihletforrásként tekintett.⁴⁴ Rimbaud szavait idézve:

„*A modern költészet és festészet ünnepélyességét nevetségesnek tartottam; az idióta festményeket szerettem, a túlrajzoltakat, a vázlatosokat, a szélhámosok vásznait, a cégtáblákat és a népi illusztrációkat....*”⁴⁵

³⁶ A „modernizmus” szót Marshall Bermann definíciója szerint használom a modernitást (társadalmi és gazdasági modernizációt) kísérő intellektuális érzékenység leírására. A két jelenség azonban nem teljesen illeszkedik egymáshoz, inkább arról beszélhetünk, hogy a modernizmus egy, a modernitásra adott reakció. (Lengyel 2009. 36.)

³⁷ Németh L. 1999. 6.

³⁸ Németh L. 1999. 7.

³⁹ Németh L. 1999. 8.

⁴⁰ De Micheli 1969. 47-54.

⁴¹ De Micheli 1969. 52.

⁴² Schuster 2005. 329-336.

⁴³ Bihalji-Mehrin 1980. 387-399.

⁴⁴ De Micheli 1969. 65.

⁴⁵ Közölte: De Micheli 1969. 63.

A neoprimitivizmus jelentkezésében az akadémizmus elleni fellépést látjuk.⁴⁶ Az így megfogalmazott kritika a konvencionális formák ürességére és a hagyomány automatizmusára vonatkozott.⁴⁷ A hagyományok megtagadásával⁴⁸ a primitívvé válást tűzték ki célul. Ebben az új, primitív világban elértéktelenedik az a tőke, amit a tárgyi intelligencia hordoz, és az ember végül is visszatalál önmagához – az „őszsenihez”, „őstermészetességhez.” A természet (natura) ebben a kontextusban a kultúra ellentéte, duális párja. Mindez rávilágít egy nagyon fontos különbségre: neoprimitivizmus nem egyenlő az archaikussal, mert koncepció, program és szótár van mögötte.⁴⁹ Ez a fajta érdeklődés „csak” rátalál (rácsodálkozik) a naiv művészetre, mint ami ösztönösen éli meg az általuk megfogalmazott gondolatiságot. Természetesen ezen törekvéseknek negatív visszhangja is volt, Komor András cikkének súlyos ítélete szerint a neoprimitivizmus nem más, mint a virtuóz technika lélektelen üressége és a dilettantizmus kultusza.⁵⁰

A hazai naiv művészek esetében a legfontosabb elem az individualizmust megelőző, ősi világszemléletből fakadó látásmód, ami az alkotók származásából vagy a késői kibontakozásukból fakad. Ez ember és természet bensőséges kapcsolatán⁵¹ nyugszik, amiben az emberi hozzáállást az alázat és hivatástudat jellemzi.⁵² Ez az eredetiség, frissesség és elementáris kifejező erő érvényesül naiv festőink esetében is.⁵³

Arra nincs mód, hogy ebben a dolgozatban áttekintsük a naiv művészet teljes történetét hazánkban, de Mario De Micheli megállapítását itt is nyugodt szívvel vehetjük alapul: „*Naiv és primitív művészek vagy vasárnapi festők valójában mindig is voltak...*”⁵⁴ Ennél részletesebb leírást találunk Bánszky Pál többször hivatkozott műveiben vagy Moldován Domokos dolgozatához is felhasznált könyvében. A későbbiekben kizárólag a húszas-harmincas évekre jellemző őstehetségkultusz és annak konkrét megnyilvánulási formái kapcsolódnak szorosan témánkhoz, ezekről lesz szó.

⁴⁶ Sz. Muraközi Ágota szavaival: „*A nyugati akadémikus szellem széthullása [...]*.” (1969. 182.)

⁴⁷ Gehlen 1987. 222.

⁴⁸ Gehlen 1987. 223.

⁴⁹ Gehlen 1987. 224.

⁵⁰ <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00379/11619.htm> 2012.05.10.

⁵¹ Sz. Muraközi 1969. 182., 191.

⁵² A modern festészet lexikona 1974. 262.

⁵³ Sz. Muraközi 1969. 181.

⁵⁴ De Micheli 1969. 63.

Az „őstehetségek” fölbukkanása a húszas-harmincas években

Már a XX. század elején jelentkeztek a naiv alkotók közé sorolható művészek, közülük is elsőként Mokry-Mészáros Dezsőt szokták említeni, aki „Élet idegen planétán” című képsorozatával mutatkozott be 1910-ben a budapesti Művészházban.⁵⁵ A legszélesebb körben ismert paraszti származású festő Benedek Péter, aki szintén az elsők között állt képeivel a nyilvánosság elé.⁵⁶ A későbbiekben azt tartották az „őstehetségek” legfőbb ismertetőjegyének, hogy paraszti sorból származnak⁵⁷ – bár ez inkább a kultuszteremtő propaganda része volt, nem a teljes igazság.⁵⁸

A Magyar Őstehetségek Kiállítását 1934. augusztus 20-án, a Nemzeti Szalonban nyitotta meg József főherceg. Az eseménynek nagy visszhangja, ambivalens megítélése volt nem csak a művelt értelmiség, hanem a szélesebb közvélemény körében is. Már az „őstehetség” szó tisztázatlan jelentése is alapot adott a vitára és kivívta a tanult művészek ellenérzését. Farkas Zoltán⁵⁹ és Németh László⁶⁰ is vizsgálta a terminológiai problémát, Karinthy Frigyes pedig a következőképpen oldotta fel a látszólagos ellentmondást: „*minden igazi tehetség őstehetség...*”⁶¹ A koncepció egyébként a kiállítás rendezői számára sem volt világos, hiszen a festmények, szobrok és kerámiák mellett más népművészeti tárgyakat és egy teljes palóc szobabelsőt is kiállítottak. Kilenc festő és három faragó⁶² alkotásait tekinthette meg a közönség, akik közül azonban néhányan kiemelkedtek képzettségük és már elért sikereik révén (például Nagy Balog János vagy Káplár Miklós). A kiállítás olyan erős sajtóvisszhangot váltott ki, ami a következő években minduntalan felszínre hozta a naiv művészek megítélésével kapcsolatos tisztázatlanságokat.

⁵⁵ Bánszky 1980. 25.

⁵⁶ Bánszky 1980. 27.

⁵⁷ Bánszky 1980. 32.

⁵⁸ A naiv festők közül többen tanultak valamilyen mesterséget (Győri Elek kovács, Gajdos János cipész), de tény és való, hogy kubikosokat (Gyovai Pál, szobrász) és napszámosokat (Benedek Péter) is találunk köztük.

⁵⁹ <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00582/18224.htm> 2013.01.02.

⁶⁰ Németh L.: Őstehetségek és fogalomzavar. Budapesti Hírlap. 1934. aug. 25. 5.

⁶¹ Karinthy 1935. július 7. 34.

⁶² Kassák Lajos névsora szerint: „Győri Elek, Nyergesi János, Oravecz Imre, Áldozó József, Nagy Mária, Benedek Péter, Káplár Miklós, Nagy Balog János, Nagy István festők, Bakos József, Markovics és Csülök fafaragók...” (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00581/18175.htm> 2012.10.14.)

Ezt követően több kisebb kiállítást is rendeztek a Győri Elekhez hasonló alkotóknak, de lassan kikopott emléküek a köztudatból, idejétmúlttá váltak az általuk és rajtuk keresztül felvetett problémák. A korábban említett tézis, miszerint naiv művészek a történelem során mindig is voltak, nem veszített igazságtartalmából: a szocializmus évtizedei alatt, a hatvanas-hetvenes évektől kezdve, újra megnőtt a nép alkotó gyermekei iránti érdeklődés. A század első felének művészei (köztük Győri Elek is) másodvirágzásukat élték, de az újabb tehetségek is számolatlanul bukkantak elő és érték el sikereket. A szocialista vezetés propagandája számára jól felhasználhatóak voltak az ilyen emberi sorsok.

A harmincas évek kulturális trendjei

Az 1920-as évektől kezdve⁶³ a művelődéssel kapcsolatos elképzeléseknek három iránya jelentkezett Magyarországon: a hivatalos újkonzervativizmus, a szabadelvű ellenzéki és a népi mozgalom. A hazai kultúra tulajdonképpen ezen három tengely mentén szerveződött újjá, ebben határozhatjuk meg naiv művészeink helyét is.⁶⁴ Erről remek összefoglalást írt Lengyel András „A modernitás kibontakozása és törekvései. A magyar kultúra mélyszerkezetének átalakulása a 20. század első felében” címmel, ami a kapitalizmus kíséreléseivel és előfordulásaival összefüggésben vizsgálja a magyar közéletet különböző csoportokra hasogató változásokat, és mindezekkel összekapcsolja az egyes szellemi mozgalmak ki- és átalakulását.⁶⁵ Dolgozatomban egyik szellemi irányzatot sem fogom részletekbe menően bemutatni, mert ez a tartalmi és terjedelmi korlátokat egyaránt szétfeszítené. Egy nagyon fontos megjegyzést azonban már az elején elengedhetetlen leszögezni: kétségtelenül igaz, amiről Lengyel is ír, és ami valamennyi idevágó szerzőnél is olvasható a magyar közvélemény megosztottságáról és az egyes vonulatok egymás elleni küzdelmeiről.

„A modernizáció fő erejéből egy visszaszoruló, <<utóvédharcát>> vívó, csupán <<urbánus>> modernizációs blokk lett, amely immár nem tarthatott igényt az egész modernizáció képviselőire és irányítására. A <<hivatalos>>, intézményesített

⁶³ 1921. 04. 14-én gróf Bethlen István lett a miniszterelnök. Ekkor kezdődhetett meg a háború után a szellemi élet újraszerveződése (Szegedy-Maszák 1998. 429.)

⁶⁴ Szegedy-Maszák 1998. 430.

⁶⁵ Lengyel 2009. 35-69.

konzervativizmus és az előretörő népi mozgalom mellett <<csupán>> a harmadik erő pozíciójába szorultak az <<urbanitás>> eszményei körül szerveződők.”⁶⁶⁾

A harmincas években azonban – és ez az „őstehetségek” körüli kultuszépítésben és vitában látszik a legjobban – a naiv művészeket mindhárom irányzat magáénak érezte. Hogy ez valódi azonosságtudat vagy a propaganda része? Talán mindkettőnek volt ebben szerepe, de a vita igazi tétje elsősorban az volt, hogy ki tudja a legjobban kisajátítani őket. Ennek érdekében pedig valamennyi blokk a saját interpretációját igyekezett a közvéleménynek sugallni.

A neokonzervativizmusnak, mint hivatalos kormánykoncepciónak a kidolgozása Klebelsberg Kunó⁶⁷ nevéhez köthető. A kultuszminiszter programja a következő elvi alapvetéseket tartalmazta: a világtörténeti távlat fontossága, a múlt sóvárgásának elítélése és az értelmezésében közmegegyezésre való törekvés, elkülönülés az 1914 előtti konzervativizmustól és a sokszor emlegetett kultúrfőlény. Ezek közül sokat nem tudott megvalósítani, részben a kedvezőtlen körülmények miatt, részben mert elhatározásai közül több is a valóságtól elrugaszkodott volt.⁶⁸ A reformok valós eredményeket is fel tudtak mutatni, de nem hoztak igazi, mély változásokat a magyar társadalomfejlődés szempontjából.⁶⁹ A későbbiekben Hóman Bálint is hasonló elvek mentén, a Klebelsberg által kijelölt irányokhoz hűen végezte munkáját.⁷⁰

Klebelsberg személyes ízlése nyilván közrejátszott a hivatalos művelődéspolitikai álláspont kidolgozásában, de az „őstehetségek” sorsát illetően közvetlenebb hatása is volt. 1923-ban ő nyitotta meg Benedek Péter első kiállítását. A találkozást a következőképpen írja le a festő:

„A kultuszminiszter⁷¹ nyitotta meg a kiállítást. Czitkovszky válaszolt rá. Nagy körben állt a közönség, közepén én álltam meg a miniszter. A kultuszminiszter azt mondta, hogy a

⁶⁶ Lengyel 2009. 54.

⁶⁷ Gróf Klebelsberg Kunó 1922. június 16. és 1931. augusztus 24. között volt a Magyar Királyság vallás- és közoktatásügyi minisztere.

⁶⁸ Szegedy-Maszák 1998. 431.

⁶⁹ Lengyel 2009. 51.

⁷⁰ Drabancz – Fónai 2005. 32.

⁷¹ Gróf Klebelsberg Kunó

további munkámban bármikor szívesen segít. Állta a szavát, mert Bálint Jenő a képeim árából, a miniszter segítségével házat vettek Uszódon.”⁷²

A neokonzervatív programban való használhatóságuk érdekében a klasszikus értékekkel szemben helyezték el a naiv művészeket, sőt összekapcsolták őket a Gyöngyösbokréta mozgalommal is⁷³ (Győri Eleknek egy képe éppen a „gyöngyösbokrétásokat” ábrázolja tánc közben).

A naiv művészeket a hivatalos kultúrpolitika igyekezte az avantgarde irányzatokkal szemben felhasználni⁷⁴ és a népművészet visszatéréseként, feltámasztásaként interpretálni,⁷⁵ egyfajta mesterséges archaizálásba kényszeríteni őket. Mindez azért érdekes, mert tulajdonképpen az avantgarde művészek hívták fel paraszti származású alkotóinkra a figyelmet⁷⁶ és kifejezetten újszerűségük, korszerűségük és nemzetközi jellegük miatt éltették őket.⁷⁷

A harmincas években a faji⁷⁸ és nemzetkarakterológiai elképzelések is önigazolást kerestek bennük, miközben a magyarságra illő, ősi és archetipikus jegyeket keresték.⁷⁹

A már említett népi mozgalom is kapcsolatba hozható a parasztfestőkkel,⁸⁰ annak ellenére, hogy az neokonzervativizmussal és a szabadelvű ellenzékkal sem voltak közös állásponton.⁸¹ A kapcsolódási pontok jelentkeznek a személyes ismeretség szintjén is. Győri Elek írta:

„Veres Pétert, Szabó Pált, Darvas Józsefet, Erdei Ferencet már 1934-ben ismertem és könyveiket olvastam.”⁸²

⁷² Benedek Péter. Válogatás... 1979. 14.

⁷³ Bánszky 1980. 35.

⁷⁴ Sz. Muraközi 1969. 181.

⁷⁵ Bánszky 1980. 34.

⁷⁶ <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-2037.html> 2012.05.10.

⁷⁷ Bánszky 1980. 34.

⁷⁸ Például: Bálint J. 1928. 27.

⁷⁹ Bánszky 1980. 36.

⁸⁰ Sz. Muraközi 1969. 185.

⁸¹ Szegedy-Maszák 1998. 436.

⁸² Győri Elek önéletrajzából. Közölte: Moldován 1987. 178.

Ezt a tiszaladányiak is megőrizték emlékezetükben, sokan beszélnek még arról, milyen körökben mozgott Budapesten Győri Elek, és számon tartják, hogy a népi írók közül többen megfordultak a faluban. Egy vélemény adatközlőmtől:

„Általa meghívott népi íróknak komoly hatása van a falura... Somogyi Imre rajta keresztül kerül kapcsolatba a faluval. Innentől kezdve nem csak ő, jön Darvas is meg még sorolhatnám, ezt követően, ha úgy tetszik, a népi írók átveszik a szellemi irányítást a faluban, neki [mármint Győri Eleknek] ezzel a küldetése majd’ hogy nem be is fejeződik. Ha itt volt, részt vett ezeken, ha nem, akkor nem foglalkozott velük.”⁸³

Németh László meghatározása a nemzeti jelleg és korszerűség kettős követelményéről a naiv művészek esetében is helytálló. Előbbi Széchenyi nézetei alapján a következőképpen képzelte el (Szegedy-Maszák Mihály megfogalmazásában): *„minden nemzetnek adva van a lehetőség, hogy a kultúrának hamisítatlanul eredeti változatát teremtsen meg”*, melyben szerves fejlődés útján emelkedik ki az értelmiség a néptömegekből.⁸⁴ Az a Győri Elekhez hasonló alkotókban is megjelenő őserő rejlik a parasztságban, ami segíthet a magyar középosztály megújításában és a modernizáció kulcsát jelentheti.⁸⁵ Ezért is támogatták azokat, akik a paraszti társadalomból, egyéni kvalitásaik által, kiemelkedni igyekeztek.

Ami miatt azonban a magyar naiv művészet ezeknek a mozgalmaknak csak eszköze vagy kísérőjelensége lehetett, az a tudatosság és a programalkotás hiánya – így a csoport nem válhatott a kultúrát vagy közgondolkodást tevékenyen formáló, releváns erővé a korabeli művelődésben. Ez kis létszámukkal és a kollektív akarat hiányával magyarázható.

Közéleti viták az „őstehetségek” kapcsán

A hivatalos állásponttal szemben megfogalmazott vélemények a sajtóban láttak napvilágot. A különböző periodikák, egészen a napilapokig, időről-időre közzétettek cikkeket, beszámolókat a témában. A megjelent írások népszerűsítő vagy kritikai jellegűek és ebből fakadóan méltatják (néhol túlzottan és elvtelenül is) vagy keményen véleményezik a naiv művészeinket. A cikkek egy része ráadásul nem is az alkotásokról és a közönségükre gyakorolt hatásukról szól, hanem az egyes művészek életét mutatják be, nagy hangsúlyt fektetve a paraszti származásukra, autodidakta módon elsajátított tudásukra és nehéz

⁸³ Adatközlő: Bényei Miklós

⁸⁴ Szegedy-Maszák 1998. 437.

⁸⁵ Lengyen 2009. 53.

életkörülményeikre. Ezek a hangulatkeltő írások döntően A Reggel hasábjain jelentek meg és Bálint Jenőtől származtak,⁸⁶ akit az „őstehetségek” felfedezésében és népszerűsítésében játszott szerepe valamint megkérdőjelezhetően tisztességes viselkedése miatt nem csak az érintett művészek nem szívtak, hanem a közéletben is többen bíráltak.⁸⁷

A kutatás során elsősorban a Magyar Őstehetségek Kiállításakor jelentkező fokozott érdeklődés miatt az 1934-1935 alatt megjelent cikkeket igyekeztem kigyűjteni és megvizsgálni a következő periodikákban: Budapesti Hírlap, Nyugat, Pesti Napló. Utóbbiak a budapesti és országos közvéleményt egyaránt meghatározó fórumok voltak nagy példányszámuknak köszönhetően. A publicisták vitái az „őstehetségek” megítélésének több problémás pontját is érintették, kezdve az elnevezéstől a lehetséges társadalmi kilátásaikon át a művészeti helyük meghatározásáig. Ez utóbbi kapcsán vessünk össze három, a Nyugatban 1934-35-ben megjelent cikket, melyek jól érzékeltetik a problémát.

Az első szerzője, Kassák Lajos, az akkori évek legjelentősebb kulturális eseményének tartja a kiállítást. Lelkesedése kétségtelen, szerinte ez egy „*kultúrdemonstráció*” és különösen aktuális, mert az 1930-as évek változásaival kapcsolatos, tipikus jelenséget mutat be.⁸⁸ Farkas Zoltán ezzel szemben a nagy lelkesedést túlzónak érzi, és kitér a Németh László által külön cikkben tárgyalt⁸⁹ terminológiai problémára az „őstehetség” szóval kapcsolatban. Ő a primitivizmust önmagában nem tartja művészetnek, épp ezért az alulról jött, autodidakta művészek sem tarthatnának számot különösebb rajongásra.⁹⁰ Tersánszky Józsi Jenő a művészi produktumot egyetlen szempont szerint tartja megítélhetőnek: a kész mű hatása alapján. Ez alapján viszont az „őstehetségek” kiállítása kikapcsolódás, felüdülés, remény, de a legfőbb erénye, hogy a megszokottól eltérő – ellenszer a modoros művészet keltette közönyre.⁹¹

Ez a három eltérő álláspont szerintem jól demonstrálja, milyen ellentmondásos érzésekkel teli közeg fogadta a bemutatkozó naiv művészeket. Az „őstehetségek” körül kialakult vita, a Bálint Jenő által tudatosan torzított kép az alkotókról és az elszámolás körüli problémák eredményeképpen többen is rossz szájízzel zárták a Magyar Őstehetségek

⁸⁶ Bánszky 1980. 33.

⁸⁷ Például Karinthy Frigyes (1935. július 7. 34.)

⁸⁸ <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00581/18175.htm> 2012.05.13.

⁸⁹ Németh L.: Őstehetségek és fogalomzavar. Budapesti Hírlap, 1934. aug. 25. 5.

⁹⁰ <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00582/18224.htm> 2012.05.13.

⁹¹ <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00595/18799.htm> 2012.05.13.

Kiállítását. Ennek az élménynek fontos szerepe volt abban, hogy voltak köztük, akik a Képzőművészeti Főiskolán akarták magukat továbbképezni.⁹² Győri Elek ezt így élte meg:

„Mivel az <<őstehetség>> elnevezés gúnná vált és sértett, ezért 1940 őszén beiratkoztam a Képzőművészeti Főiskolára és 1944 tavaszáig bejártam oda.”⁹³

A fenti vitához kapcsolódó érdekes és meglehetősen kompakt megállapítást olvashatunk Pesti Napló hasábjain. Janovics Aladár úgy fogalmazott, hogy nehéz állást foglalni velük szemben, mert *„megkapóak, meghökkentőek [...], s gyakran – szépek.”⁹⁴* – és ebben igaza is volt.

A művészek származása, ahogy már írtam, roppant mód foglalkoztatta a közvéleményt, és ezzel kapcsolatban a városi illetve falusi művészet előbbre valóságának szintjére emelték a kérdést. Ezt Karinthy a maga stílusában azzal zárta rövidre, hogy *„igazi tehetség (művészetben és emberiességben) csakis belvárosi bérházban, illetve kizárólag tanyán láthatja meg a napvilágot.”⁹⁵* – ez jól kifejezi, mennyire meddő és hiábavaló vitának tartja az egészet. Ezzel szemben Bálint Jenő minduntalan ezzel akart hírverést csinálni pártfogoltjainak és közönségcsalogató médiafogásként a művészekről lépten-nyomon közölt, őket tanulatlan és tájékozatlan parasztként beállító, írásokat.

A terminológiai vita igazán sokakat foglalkoztatott, hiszen az „őstehetség” kifejezés alkalmazása egy konkrét alkotói karakterre kizárja annak lehetőségét, hogy bármilyen más művészt ezzel illessenek – jelen esetben abból, hogy „őstehetségnek” a naiv művészeket nevezték, azt a logikus következtetést lehet levonni, hogy az elitművészet alkotói nem azok.⁹⁶ Ez érthető módon sértette és a paraszti alkotók ellen hangolta őket, féltékenységet és versengést szított. Karinthy úgy veszi el a helyzet élét, hogy leszögezi: az „őstehetségek” műveiben megtalálható őszinteség, átszellemültség, ösztön és ősiség, amit zsenialitásnak vagy őstehetségnek is nevezhetünk, megtalálható minden művészen az elit és a naivok között egyaránt. Hiszen *„minden igazi tehetség őstehetség...”⁹⁷*

⁹² Bánszky 1980. 54.

⁹³ Győri Elek 1956. március 2-án írott önéletrajzából. Közölte: Moldován 1987. 178.

⁹⁴ Janovics 1935. május 30. 12.

⁹⁵ Karinthy 1935. június 6. 8.

⁹⁶ Janovics 1935. május 30. 12.

⁹⁷ Karinthy 1935. július 7. 34.

Jól érzékelhető tehát a törekvés, hogy a naivok megítéléséből kigyomlálják azokat a félreértéseket, amiket felbukkanásuk és személyes körülményeik kapcsán felmerültek. Alapvetően ez dicséretes, hiszen így lehet majd őket integrálni a már meglévő kulturális trendekbe, politikailag neutralizálni a személyüket és életművüket, illetve ha egyéni kvalitásaik alapján lehetséges, beemelni őket művészeti örökségük révén a „kánonba.” Sajnos, ez végső soron nem, vagy csak alig történt meg: a második világháború megszakította a folyamatot, a naiv festők ügye háttérbe szorult és újabb alkotók sem érkeztek, akik ébren tudták volna tartani az irántuk tanúsított érdeklődést. A naiv művészek a Kádár-korig hiányoztak a közéleti diskurzusból.

„A magyar őstehetségek problémái”

A legpontosabban egy olyan vitasorozat segítségével tudjuk érzékeltetni, hogy milyen mértékben foglalkoztatta ez a kérdéskör az embereket, ami a Budapesti Hírlap számaiban jelent meg 1934.szeptember – november között. A címe „A magyar őstehetségek problémái” volt, a hozzászólók névsora pedig a következő: Féja Géza, Káplár Miklós, Kerék Mihály, Kovács László, Litkey György, Makkai Sándor, Németh László, Nyergesi János, Ottlik László, K. Pap János, Pintér Jenő, Pruzsinszky János, Schütz Antal, Szekfü Gyula, Szerb Antal, Tamási Áron, Tomori Viola, Tóth Béla, Végh László, Veres Péter és egy név nélküli hozzászólás, „Egy régi olvasó” aláírással. Van köztük nyugdíjas kántor-tanító, középiskolai tanár és elismert történész professzor egyaránt - jól látszik, hogy mindenkit foglalkoztatott kérdés, amit egészen a magyar nép- és nemzetnevelés szintjére emeltek, Németh László vitaindító írásai⁹⁸ nyomán pedig a képzőművészeti vonatkozásoktól messzire rugaszkodva alapvetően három gondolat és két álláspont ütközött. Előbbiek a következők: a paraszti tehetségeknek valamiféle külön iskolát kell létrehozni, a tehetséget hagyni kell saját társadalmi közegében kibontakozni és a „*paraszt*” kategóriát illetve a hozzá kapcsolódó előítéleteket meg kell szüntetni. Az egymásnak feszülő álláspontok pedig a nép (és a népi tehetségek) sorsát illetően a beavatkozás (főlemelés) volt és az, hogy a saját boldogulására bízzák őket.⁹⁹ A hozzászólók legtöbbje pesszimistán állt a Németh László által felvetett népi Eötvös-kollégiumok ötletéhez és a rádióban sem bíztak, mint kultúraközvetítő eszközben. Veres Péter talán a legnagyobb kritikusa volt az elképzelésekhez, az egyetlen valóban hasznos

⁹⁸ Németh 1934. augusztus 25. 5. és 1934. augusztus 26. 5.

⁹⁹ Makkai 1934. szeptember 14. 6.

lehetőségnek a megfelelő társadalmi légkör és környezet megteremtését tartotta.¹⁰⁰ Mások a paraszti tehetségekkel szemben a tanult, diplomás művészek helyzetének rendezését vallották a sürgetőbb feladatnak.¹⁰¹ A két csoport szembeállítását egyébként sokaknál előfordult, mintha egyik boldogulása óhatatlanul is csak a másik kárára történhetne. Érdekes volt azoknak a véleményét is olvasni, akik maguk is „őstehetségként” kerültek a közéletbe, így Nyerges János és Káplár Miklós írásait. Mindketten kiemelték, hogy ők és a hozzájuk hasonló paraszti származású alkotók nem kérnek többet, mint minimális segítséget az öfenntartásuk, hogy alkotói tevékenységük még jobban kibontakozhasson. „*A kapálás és a festés nagyon jól megfér egymás mellett...*”¹⁰² – írja Nyergesi, majd azzal folytatja, hogy neki az utazás, a széleskörű tapasztalás lehetősége a legfőbb igénye. Káplár pedig némi iróniával fűszerezve zárja hozzászólását, amikor arra kéri vitapartnereit és a közvéleményt is, hogy ne féltsék az „őstehetségeket” a jóléttől, mert már nehezebb körülményekkel is meg tudtak birkózni.¹⁰³

Nincs lehetőségem minden egyes hozzászóló álláspontját ismertetni, de az ennyiből is érzékelhető, hogy az „őstehetségek” felbukkanása további kérdéseket vetett fel, melyek mélyebben gyökerező problémákat érintettek.

¹⁰⁰ Veres 1934. szeptember 12. 4.

¹⁰¹ Pintér 1934. szeptember 15. 7.

¹⁰² Nyergesi 1934. szeptember 15. 7.

¹⁰³ Káplár 1934. október 28. 14.

Győri Elek a Tiszaladányiak szemében

2011 és 2012 nyarán végeztem gyűjtőmunkát Tiszaladányban, Győri Elek szülőfalujában. Ez alkalmanként 5-6 nap intenzív adatgyűjtést jelentett, amikor egy előzetes kérdéssor szerint, de többé-kevésbé szabadon készítettem felvételeket a falubeliekkel.

Az általam vizsgált csoport olyan férfiakból és nőkből állt, akik valamilyen szintű (lehetőleg minél közelebbi) személyes kapcsolatban voltak Győri Elekkel. Megszólítottam a fiatalabb felnőtt korosztály képviselőit is, de sajnos nem tudtak érdemi információval szolgálni, a tizenévesek és a legfiatalabbak pedig konkrétan semmit sem tudtak a festőről. Győri Elek emléke hihetetlen ütemben halványult és kopott ki teljesen a falu emlékezetéből, ezért is döntöttem úgy, hogy az idősebb korosztályra koncentrálok és az ő beszámolóik segítségével igyekszem rekonstruálni, hogyan viszonyult a falu Győri Elekhez még életében és mit gondolnak róla most, napjainkban.

Győri Elek életének eleve több olyan vonása volt, amik megnehezítették beilleszkedését a falu hagyományos életvilágába. Ezek befolyásolták a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozícióját és kikezdték státusát – nem kötötték a tradicionális keretek közé, mert nem illett oda. Egy ilyen kétes pozíciót pedig sokkal könnyebben hagy maga mögött az ember, hiszen a presztízsveszteség mértéke nem olyan fenyegető.

Elsőként a családi körülményeit érdemes megvizsgálni. Győri Ferenc, a festő édesapja háromszor nősült, összesen kilenc gyermeket nemzett, Győri Eleknek azonban egy édestestvére sem volt. A dolgozathoz mellékelt családfán látszik mindaz, ami az anyakönyvek előzetes vizsgálata alapján tudható: két korábbi házasságából összesen nyolc testvére volt. A harmadik házasság Győri Ferenc halálával viszonylag hamar véget ért, az édesanyja egyedül kellett, hogy felnevelje egyszülött fiát. A családi kovácsműhely fenntartása is a nyakukba szakadt, így Győri Eleknek is hamar munkába kellett állnia, hogy segítse a család megélhetését.

A másik, ami talán kevésbé explicit módon artikulálódott, de kétségkívül jelen volt az akkori gondolkodásban, a kovácsokhoz fűződő ambivalens viszony. Ez egy ismert tény, számos analógiával a világ más kultúráiban is: a fémeket megmunkálni képes személy egyrészt vonzó, lenyűgöző és misztikus hatalmával szemben érzett félelem és távolságtartás. Ez ma már az interjúk segítségével nem igazolható, de joggal feltételezhetjük, hogy valamilyen módon akkoriban meghatározta a falu és a Győri-család viszonyát. A család

kivételessége és furcsaságába vetett hit más formában, de Győri Eleken túl is jelen van, ugyanis a mai napig őszinte tisztelettel és csodálattal beszélnek a tanító testvérpárról, Győri Sándorról és Győri Viktorral (ők a festő unokaöccsei voltak). Talán az a távolinak és idegennek tűnő titkos ismeret, ami a kovácsok esetében a fém uralásának képességében volt megtapasztható, egy másik korban a tanítók széleskörű tájékozottságaként és pedagógusi kiválóságában jelentkezett. Ezek olyan körülmények voltak, amik a paraszti kultúrában fenntartásokat szültek a családdal kapcsolatban, és ha a tettlegesség vagy a mindennapi érintkezések szintjén nem is jelentek meg, egy konkrét probléma okozta törésvonal mentén felszabaduló tudati tartalmaknak tekinthetjük őket.

Másrészt Győri Elek személyisége sem volt teljesen problémamentes, valamennyi adatközlő említett vele kapcsolatban olyan tulajdonságokat, amik révén kilógott a sorból. Elmondások alapján ezek a jellemvonások a következők: káromkodós, indulatos, a nőkkel sokszor tiszteletlen, harsány, másokkal tréfát űző, munkakerülő és ugyan ő maga nem volt verekedős, de kedvelte a kocsmai összetűzéseket. Testi adottságai sem javítottak a helyzetén: egy baleset következtében egyik szeme megsérült és „*kancsali*”¹⁰⁴ volt, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy hunyorgott; másrészt termetre sem volt éppen daliás – mindenki középmagas, kissé köpcös, nem túl szép arcú férfiként írta le a megkérdezettek közül. A saját életében sem tett eleget a falusi elvárásoknak: sosem nősült meg és egész életében városról-városra járt. Győri Elek élete, a festői tevékenységétől függetlenül is, a paraszti társadalmon belül kedvezőtlen megítélésű volt. Talán éppen ezért nem is volt meglepő, hogy egy atipikus életutat választott. A későbbiekben pedig még jobban eltávolodott a falusi társadalomtól, de végleges szakításra sosem került – és nem is kerülhetett volna – sor. Többen elmondták, hogy a faluban is elsősorban azokkal tudott szót érteni, akik az átlagnál olvasottabb, tájékozottabb vagy valami más okból kifolyólag, de különleges emberek voltak.

*„Mondom, inkább az értelmiségiek társaságát kereste. [...] Az én anyai nagyapámat nagyon szerette, ő a ladányi emberekhez képest nagyon művelt volt. Ezt Elek bácsi nagyon tudta díjazni.”*¹⁰⁵

¹⁰⁴ Demkó Józsefné Farkas Irén

¹⁰⁵ Szóláth Piroska

A deviáns karrier

A deviáns viselkedés szociológiájával többen is foglalkoztak,¹⁰⁶ de ezek a kutatások általában a deviancia szélsőséges eseteit vizsgálták, mint az alkoholizmus, drogfüggőség vagy a homoszexualitás. Ezeknek a kutatásoknak egyik eredményét használtam fel arra, hogy még jobban megérthessük a Győri Elek választott hivatásával kapcsolatos, az egyén és közösség között fellépő feszültségeket.

A Howard S. Becker által is alkalmazott szekvenciális modellek révén megrajzolhatunk a deviáns karriert. A karrier koncepciója, ahogy az egyes foglalkozások esetében, itt is az, hogy az *„egyén egyik pozícióból a másikba való átlépések sorozatát, szekvenciáját hajtja végre.”*¹⁰⁷ Nyilván ezt meghatározzák bizonyos tényezők, mint az egyéni vágyak, törekvések vagy a társadalmi keretek nyújtotta lehetőségek, de ennek segítségével jól érzékeltethető, milyen módon bontakozik ki az egyéni deviancia.¹⁰⁸

Győri Elek esetében a deviáns vonás általában véve a művészet, konkrétabban pedig a festői tevékenység iránti fokozott érdeklődés és az ehhez megadatott tehetség birtoklása. *„Az első lépés egy nonkonform cselekmény elkövetése,”*¹⁰⁹ ami Győri Elek esetében már nem dokumentálható, de itt arra az alkalomra kell gondolnunk, amikor először rajzolt vagy festett valamit, amikor először tapasztalta meg az alkotás örömét. Ezt a gyerekkori, öntudatlan próbálkozások követték, amikor lovakat és huszárokat rajzolt a palatáblára¹¹⁰ és még ő maga sem volt tudatában tettének és vágyainak deviáns voltával. Akkor folytatódott a benne rejlő deviáns hajlam kibontakozása, amikor készítésének helytelensége vagy helyteleníthetősége ellenére sem fogta vissza magát, vállalva ezzel a következményeket. Hogy miért dönthetett így, azt Becker szavait idézve a következőképpen tudjuk megindokolni:

*„Az olyan ember, akinek nincs megőrzésre érdemes hírneve [...], követheti hajlamait. Semmit sem ruházott be abba, hogy továbbra is konvencionálisnak tűnjön.”*¹¹¹

¹⁰⁶ Magyarul megjelent tanulmányok a témában: Andorka R. – Buda B. – Cseh-Szombathy L. (szerk.): A deviáns viselkedés szociológiája. Budapest, 1974.

¹⁰⁷ Becker 1974. 100.

¹⁰⁸ Mintául és a gondolatmenet alapjául szolgált: Becker 1974. 100-113.

¹⁰⁹ Becker 1974. 100.

¹¹⁰ Adatközlő: Csengery Antal

¹¹¹ Becker 1974. 103.

Ezt támasztja alá a korábban már leírt, eleve kétséges pozíciója a tiszaladányi társadalomban. Deviáns karrierről azok esetében beszélhetünk, akik életvitelszerűen üzik azt, ám ez egy hosszabb folyamat végén érhető csak el, mely az alkalmi próbálkozásoktól vezet el az identitás nyilvános vállalásáig.¹¹² Győri Elek életében ez a döntő fordulat kivételesen jól dokumentált: akkor határozta el, hogy életét a festészetnek szenteli, amikor kovácsinasként Debrecenben járva meglátta Káplár Miklós képét a falon.¹¹³ Ettől kezdve a falu életében radikálisan megváltozott a szerepe, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk.

Tehát Győri Elek sorsát is tekinthetjük egy ilyen deviáns karriernek – különösen a paraszti társadalom perspektívájából. Az általa választott élet és hivatás nonkomformitása révén a tiszaladányi társadalmon belül felszakadtak azok a tudati tartalmak, amiket korábban már bemutattam, és a vele kapcsolatos fenntartások, ellenérzések most már explicit módon is artikulálódtak a közösségben. Ezt sajnos ennyi év elteltével már nehéz rekonstruálni, de az adatközlők közül azok, akik fiatal felnőttként ismerték őt vagy a rokonságához tartoznak, hitelesebb képet tudtak festeni Győri Elek megítéléséről.

Kevesen beszéltek a nyílt konfrontációról, ami esetleg Győri Eleket eltérő életvitele miatt érte, de azt többen is említették, hogy sokszor inkább nem keresték a társaságát, mert egy olyan műveltséggel rendelkezett, amivel a falusiak nem tudtak mit kezdeni.

„...olyan dolgokkal illette magát, hogy ő művelt ember. Ő azt érezte, hogy okosabb meg műveltebb, mint a falusiak. [...] Ha arra jött mifelénk, mert ment a Tiszához festeni, [...] sokszor még mi is szabadultunk tőle, hogy ki vágyik erre, meg mit értünk mi hozzá. Olyan városi életet élt.”¹¹⁴

„Olyanokhoz ment, akik megvendégelték. Nincs ebből titok, el volt ő szépen, nem volt gazdag ember. A nép fia volt. Kedvelték, [de] volt aki nem szerette annyira.”¹¹⁵

Egy másik beszámoló, ami már az őt ért atrocitásokat is elmondja:

„Sokan kicsúfolták. Olyan modern világban él ő, a falusiak meg lemaradottak voltak. Szekírozták, hogy <<honnan jöttél?>> Volt, aki megítélte a magatartásáért, mert ő nem parasztkodott.”¹¹⁶

¹¹² Becker 1974. 105-107.

¹¹³ Adatközlő: Finciczki Béláné Éles Vilma

¹¹⁴ Adatközlő: Demkó Józsefné Farkas Irén

¹¹⁵ Adatközlő: Sajtos László

Jól érezhető, hogy a távolságtartás és az eltérő életmód meg nem értése folyamatosan jelen volt Győri Elek és a tiszaladányiak kapcsolatában. Egy állandó, kiegyenlítetlen feszültség a két fél között, ahol a festő eltérő élettapasztalata révén egy magasabb nézőpontból tekinthet falujára. Ezt a diszharmóniát a mai napig nem tudták feloldani még az idő és emlékezet homogenizáló és pozitív színezetű tendenciái sem.

A teljesség kedvéért fontos kiemelni, hogy a falusiak a maguk módján kedvelték is őt, elsősorban humora, tréfás történetei, szórakoztató stílusa miatt. Igazi társasági ember volt, aki jelenlétével minden összejövetelen gyorsan középpontba tudott kerülni.

Győri Elek és Tiszaladány kapcsolata napjainkban

Érdekes összehasonlítani, hogy ma, halála után több mint 50 évvel, milyen embernek is látja őt a falu. Ezt azért érzem az eddig tárgyaltakhoz szervesen kapcsolódó kérdésnek, mert az interjúk során számos ponton találkoztam a harmincas évek sajtójában felbukkanó kifejezésekkel és a népi mozgalom kivételes fontosságával a falu múltjában – ezáltal jelenében is. A szocializmus évtizedei azonban egyoldalúvá tették a harmincas évek szellemi áramlatainak jelenlétét és gyakorlatilag egyeduralkodóvá vált a népi mozgalom szellemi hagyománya. Ezzel csak a Bálint Jenő-féle, végletekig egyszerűsített, szenzációhajhász kultuszteremtő propaganda mai napig megtapasztalható nyomai vehetik föl a versenyt: például az „őstehetség” kifejezés következetes használata.

Az elmúlt évek során Győri Elek munkásságának eredménye, országos népszerűségének híre a faluba is eljutott, többen említették, hogy kiállításokra is jártak és az 1970. évi miskolci kiállítás katalógusát néhányan ma is őrzik.¹¹⁷ A következő jelzőkkel illetik ma Győri Eleket: tehetséges, emberszerető, rendes, jó, komoly gondolkodású, jópofa, őszinte és jólelkű, de a sort hosszan lehetne folytatni. Összességében elmondható, hogy egy teljesen pozitív, szeretetteljes képet kaphatunk róla az beszámolók alapján – meglehetősen egységes a megítélése. Fölmerül a kérdés, hogy mi változott az elmúlt évtizedekben, ami megváltoztatta a tiszaladányiak Győri Elek személyéhez és az általa választott atipikus életúthoz való viszonyát? Ezt más kutatók írásait felhasználva könnyen megérthetjük.

Az elmúlt években Keszeg Vilmos felügyelete és irányítása alatt több kutatás is folyt, mely az egyén szerepét vizsgálta a falusi közösségekben. Az eredményeket közlő

¹¹⁶ Adatközlő: Demkó Józsefné szül. Farkas Irén

¹¹⁷ Győri Elek emlékkiállítása. Miskolc, 1970.

tanulmánykötetekben¹¹⁸ olyan munkákat is találunk, melyek Győri Elekhez tevékenységükben többé-kevésbé hasonló művészeikkel foglalkoznak.¹¹⁹ Ezek közül kettőt, Ozsváth Imola és Kovácsné István Anikó írásait választottam ki a falu és alkotó egyéniség viszonyában tapasztalható különbségeknek és okainak illusztrálására. Ozsváth Imola egy Halmágyon élő festőasszonyról ír,¹²⁰ aki éveket töltött tanulással, önmaga képezésével,¹²¹ de soha nem tudott beilleszkedni sehova, a környezete mellőzi és „*elmarasztaló véleménnyel van róla.*”¹²² Ennek oka, hogy egy hagyományos falusi társadalomban – hiszen Halmágy egy elzárt, szórványban lévő, a világhoz fűződő kapcsolataiban korlátozott település – a tradicionális életminták szerint elért sikereket tudják csak értékelni a közösség tagjai, aki pedig ezektől eltér, az végérvényesen marginalizálódik.¹²³

István Anikó tanulmánya¹²⁴ egy korondi fafaragóról szól, aki viszont a falubeliek egybehangzó véleménye szerint elfogadott, népszerű, megbecsült egyéniség, akiről tisztelettel és csodálattal beszél mindenki. Az, hogy egyetlen negatív jelzővel sem illették, koherens közösségi tudatról árulkodik.¹²⁵ Az említett település, Korond neve nem ismeretlen sem a néprajzkutatás sem a népművészeti tárgyak kedvelői, de talán a szélesebb közvélemény előtt sem. Ez egy olyan ismert falu, ami a világgal állandó, dinamikus kapcsolatban van, szabad utat engedve a különböző kulturális hatásoknak.

Ozsváth Imola és István Anikó ugyan nem végez összehasonlítást a különböző alkotók és közösségek viszonyát illetően, de mi megtehetjük: azt látjuk, hogy amíg a hagyományos paraszti életvilágba nem fér bele egy ilyen típusú, speciális életút, addig az újszerű mintákat integrálni tudó közösségben megbecsülést élvez a tehetséges alkotó.

¹¹⁸ Jakab Albert – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): Emberek, életpályák, élettörténetek. Kolozsvár, 2002.; Keszeg Vilmos (szerk.): Specialisták. Életpályák és élettörténetek I-II. Kolozsvár, 2006.

¹¹⁹ Olyan autodidakta alkotók, akik falusi környezetükben, annak tapasztalataiból kiindulva hoznak létre individuális alkotásokat a bemutatás igényével. Tevékenységük révén népi specialistaként tekinthetünk rájuk. Ami mégis élesen megkülönböztető helyzetüket a harmincas években élt és alkotó naiv művészekétől, az az objektív történelmi valóság.

¹²⁰ Ozsváth 2005. 31-150.

¹²¹ Ozsváth 2005. 85.

¹²² Ozsváth 2005. 46.

¹²³ Ozsváth 2005. 50.

¹²⁴ Kovácsné István A. 2005. 359-581.

¹²⁵ Kovácsné István A. 2005. 383-386.

Igaz, hogy ezek recens példák, de jól érzékeltetik az egyik okát annak, hogy miért vált Győri Elek a meg nem értett, külön festőből a falu büszkeségévé, kulturális örökségének fontos elemévé. Egyetlen fontos dolog változott: maga Tiszaladány. Az elmúlt évtizedek felszaggatták a tradicionális paraszti kultúra szövetét és újrarendezték a társadalmi normákat, viszonyokat – az új körülmények között pedig már Győri Elek is más színben tűnik fel.

A másik fontos oka az elfogadásának, hogy a művelt közvélemény és általában véve a társadalom felsőbb regisztereinek véleménye, a naiv művészekről megfogalmazott kedvező ítéletek eljutottak a falusiakhoz is. Jellemzően nem a nagy visszhangot kiváltó vitákra, hanem a néha túlzó méltatások szólamaire volt fogékony a falu, amit mi sem bizonyít jobban, mint a sokszor elhangzó „őstehetség” kifejezés. Győri Elek „őstehetség,” ezt egész Tiszaladány tudja. Ez a szocializmus időszakában volt különösen hangsúlyos, nem véletlen, hogy ekkor vette fel a település művelődési háza a festő nevét.

Azonban ezek a változások sem tudták megakadályozni, hogy Győri Elek emlékezete kikopjon a falu kollektív tudatából. Az ott jártamkor megkérdezett fiatalok semmit nem tudtak róla mondani, a nevét viselő művelődési ház pedig nem eredeti funkciójának megfelelő feladatokat lát el. Én úgy gondolom, ez részben azért történt, mert a XXI. századdal végérvényesen megváltozott Tiszaladány és az ott élők élete és gondolkodása, Győri Elek figurája pedig funkcióját vesztté vált: nincs szükség már a kultúrhéroszra, aki elhozza az értelmiséget a faluba. Nincs szükség már a falu lakóit megörökítő festményekre a digitális fényképezőgépek korában. Nincs szükség arra, hogy felidézzük a hagyományos paraszti tevékenységeket, mert azok már nem tartanak számot a ma emberének érdeklődésére és ismeretlenek előtte a hajdan volt népszokások is. A régi viccek helyett újakat találtunk ki magunknak. Ma már számos hivatás közül választhatunk és szabadon dönthetünk a sorsunkról. Mindaz, ami miatt Győri Elek fontos volt a falu életében, amit tevékenysége és sorsa révén közvetített, ma már nem bír különösebb jelentőséggel.

De Győri Elek egész szerepe és tevékenysége más értelmet nyer a falusiak gondolkodásában: kultúrhérosz volt ő, aki elhozta Tiszaladányba a népi írókat, aki kapcsolatai révén a falut megismertethette olyan prominens személyiségekkel, mint Móricz Zsigmond, Somogyi Imre vagy Darvas József. A közösségi embert látták benne, a társaság középpontját, ami nagyon rosszul érintette Győri Eleket:

„Elek bácsit a faluja nem értette meg. Volt egy olyan vallomása Tokajban, hogy csak az ő viccelődése kell, de a szülőfaluja még egy képet sem vásárolt tőle és ez neki nagyon fájt.”¹²⁶

Mit őriz a falu Győri Elekről?

Alakja a falu folklórjában

Az interjúk készítése közben figyeltem fel tipikus narratívákra, melyeket többen, többféleképpen mondtak el Győri Elek kapcsán. Ezek elsősorban a rövidebb, epikus jellegű folkórműfajok jellegzetességeit mutatják, tipológiai szempontból leginkább az anekdoták közé sorolhatók, de találunk köztük káromkodást¹²⁷ és Győri Elek legkedvesebb nótáit is.

A „győrielekes” anekdoták¹²⁸ több csoportba oszthatók, attól függően, hogy kihez köthető a cselekményük. Egy részük nem Győri Elekkel esett meg, de az ő elmondásában váltak ismertté, míg egy másik részüknek a főszereplője maga a festő.

Az anekdoták egyik típusa Győri Elek életéről szól. (4/a. melléklet) Ezek a történetek mára variálódtak és a helyi folklór részévé váltak. Az ilyen szüzsék száma jóval kisebb, de az egyik – variánsainak nagy száma révén – kiemelkedik valamennyi narratíva közül. Ez arról szól, hogy Győri Elek ételt (jellemzően valamilyen pékárut) és italt (teát vagy kávé) fest, és ezzel akar jóllakni ő maga vagy így vendégeli meg valamelyik ismerőst. Gyakorlatilag ahány adatközlő, annyiféleképpen hangzott el, de a felsorolt elemek és a történet váza majdnem minden esetben megegyezik. A szövegek mélyebb értelmezésére most nem vállalkozom, mert messze vinne a témánktól, de talán első pillantásra látszik, hogy ebben a falu értékítélete fogalmazódik meg nagyon diszkrét és implicit módon. A humor ellenére a történet azt sugallja, hogy a festészettel pont ennyit érhet el az ember: festhet ételt és italt, de jóllakni sosem fog. Ez a tiszaladányiak tradicionális értékszempléletét tükrözi, rávilágít a festészet mint hivatás hiábavalóságára és az ezzel foglalkozót is minősíti.

A másik történettípusból több mint féltucatnyit sikerült felgyűjtenem, és legtöbbjük valamelyik Győri Elek festette képhez kapcsolódik. Jellegzetes motívuma a szövegeknek, amikor az adatközlő hivatkozik rá, hogy az aktuális történetet is megfestette vagy elmesélte a

¹²⁶ Szóláth Piroska

¹²⁷ A műfaj jellemzőit lásd: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-133.html> 2012.11.15.

¹²⁸ A műfaj jellemzőit lásd: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/1-254.html> 2012.11.15.

művész, mintha ezzel annak igazságtartalmát vagy hitelességét szeretné igazolni. Ezeket a történeteket, amennyiben van nekik, variánsaikkal együtt a mellékletben közlöm. (4/b. melléklet)

Egy másik visszatérő elem az interjúk során a káromkodás¹²⁹ volt, Győri Elek szavajárása: „*a zezeristenit!*”¹³⁰ Szeretett és tudott is káromkodni, és ez volt a legkedvesebb szófordulata. Olyan szervesen kapcsolódott hozzá, hogy még a temetésén is utalt rá a tiszteletes:

„*Úgy emlékszem, hogy Karászi tiszteletes mondta, hogy az ezer istenről beszélt, de képei egyistenhitről vallottak.*”¹³¹

Ami különösen érdekes volt számomra, hogy nem csak akusztikailag, hanem a hozzá kapcsolódó prozódikus jelenségeket is felidézték adatközlőim az interjú során: ahogy Győri Elek a fogait szinte teljesen összeszorítva, ökölbe szorított kézzel szitkozódik.

Harmadik példa szintén egy több adatközlő által említett tulajdonságára vezethető vissza. Győri Elek szerette a zenét, a népdalokat és magyar nótákat, amiket ő maga is szívesen énekelt. Ízléséről annyit lehet tudni, hogy „*nem az ilyen hece-puca nótákat*”¹³² kedvelte. Ez megint csak egy olyan téma, ami egészen más irányba vinné el a dolgozatot. A legtöbbször említett a „*Szépen szól a, szépen szól a kis ladányi harang...*” kezdetű, egy közismert népdal variáns alakja. Ennek három versszakát és a dallamát is rögzíteni tudtam a gyűjtéseim alkalmával.

Győri Elek képei a tárgyi kultúra részeként

Győri Elek emlékét őrzik a falusiak tulajdonában lévő képei is. Ezek nagyobb részben portrék, kisebb részben tájképek, de a naiv művészekre jellemző tömegábrázolást nem igazán találunk köztük – ezeket ugyanis gyűjtők illetve a rokonai elvitték a faluból. A képek szerepéről a tiszaladányiak életében és gondolkodásában kiemelném a legfontosabbat: az ábrázolások illusztrációk, nem önmagukban értelmezendő, absztrakt módon felfogható

¹²⁹ Adatok káromkodás kultúrtörténetéhez: Györffy István: Alföldi népiélet (Budapest, 1983.) „Káromkodás” című fejezetét (448-452.)

¹³⁰ A szavak tagolása nem gépelési hiba! Adatközlőim direkt felhívták figyelmemet rá, hogy maga a festő is így ejtette ki a szavakat.

¹³¹ Adatközlő: Szóláth Piroska

¹³² Adatközlő: Csikai Gusztáv

műalkotások. Történet, személyes tapasztalat van mögöttük, rokonokat, családtagokat vagy adatközlőimet ábrázolják.

Megkérdeztem adatközlőimet, hogy tetszenek-e nekik Győri Elek képei. Amit elsődleges erényüknek tartanak, az az élethűség, a realisztikus ábrázolás, a portrék felismerhetősége és a képek elbeszélő jellege. A dokumentaristát látták a festőben, aki megörökíti Tiszaladány életének fontos vagy humoros eseményeit – ezeknek a képek csak illusztrációi lehetnek, a legritkább esetben válnak önmagukban „szép” alkotássá. Egészen máshogy tekintenek a Győri Elek képekre, mint egy külső szemlélő és egészen más a viszonyuk az egyes alkotásokhoz. Ha tovább kérdezősködtem, azzal zárták rövidre a beszélgetést, hogy *„Elek bácsi nem ez a típusú ember volt, volt benne belső ihlet, de inkább ilyen született őstehetség volt.”*¹³³ És természetesen a kulturális elitől kapott visszacsatolás is gyökeret vert a ladányiak gondolkodásában:

*„Nagyon nem hiszem, hogy annyira elismert lett. Hogy is mondták... milyen festők voltak ezek? Nem népi, hanem naiv.”*¹³⁴

A közvélemény hamar elsiklott a naiv művészek közé tartozó alkotók személyes megítélése fölött és nagyon hamar elkezdte őket valami komolyabb probléma tüneteiként kezelni őket. A falu társadalmáig azonban ez az elméleti vita nem jutott el a maga teljes valójában, részinformációk maradtak csak meg gondolkodásukban és az egész „őstehetség-probléma” kívül rekedt az érdeklődésükön. A közvélemény által felvetett izgalmas kérdések helyett az foglalkoztatta őket, hogy van-e bármilyen racionális értelme és gyakorlati haszna annak, ha valaki a művészetnek szenteli az életét. A falu szelektált és a diskurzusnak csak a számára is érthető elemeit integrálta gondolkodásába, összekapcsolva azokat a deviáns egyénről alkotott saját elképzeléseivel. Győri Elek a számukra festőként nem volt összehasonlítható más művészekkel, mert az összehasonlítás igénye fel sem merült a tiszaladányiakban – a tény, hogy valamilyen módon foglalkoztatja a társadalmi elitet önmagában is elég volt. Ez a hozzáállás egészen más, mint amit a harmincas évek közéletének esetében tapasztalhattunk, éppen ezért nem csak érdemes, hanem nélkülözhetetlen figyelembe venni, amikor a naiv művészek megítéléseivel foglalkozunk – napjainkra szinte csak ez maradt meg mindabból az élénk diskurzusból, ami a harmincas években foglalkoztatta a közvéleményt.

¹³³ Adatközlő: Bényei Miklós

¹³⁴ Adatközlő: Gazdag Sándorné Csikai Gizella

Összegzés

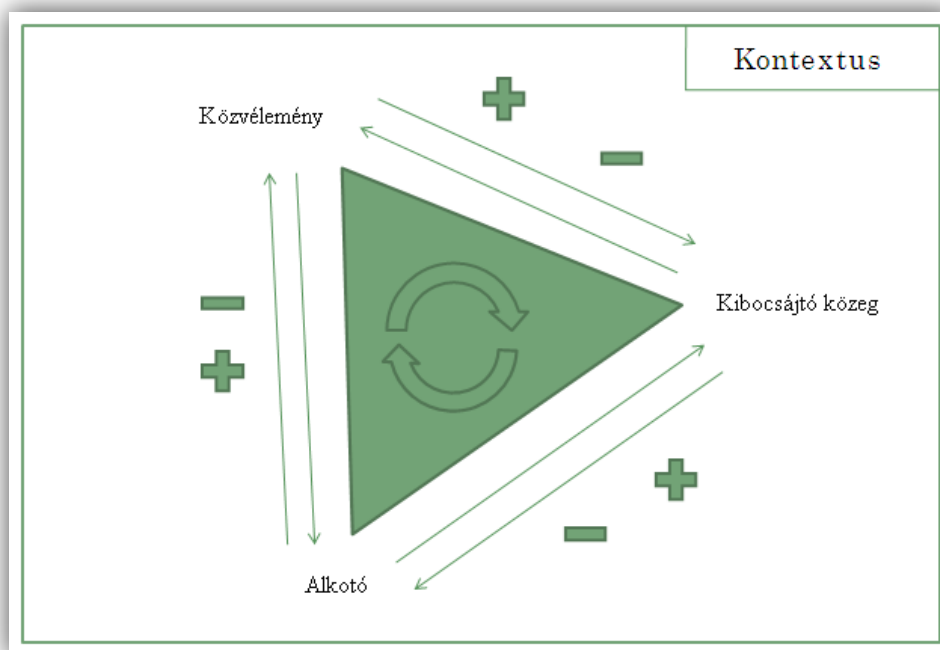
A kutatás eredményeinek alapján készítettem egy modellt, amivel érzékeltetni szeretném, hogy a naiv művészek - és így Győri Elek - megítélései a különböző társadalmi regiszterekben egymással kölcsönhatásban állnak, folyamatos dinamikát biztosítva tehát az jelenség és az egyes alkotók recepciójának. A kialakult vélemények milyensége és a véleményalkotó közeg társadalmi presztízse együtt befolyásolhatja a modell további elemeinek viszonyát a jelenséghez. A kapcsolatok intenzitása időben változó, ezért nyilván nem tekinthetünk el a kontextus meghatározásától sem.

A harmincas évek társadalmi változásainak hatására különösen izgalmas kérdéssé vált, hogy mi módon viszonyul a társadalmi elit az alsóbb regiszterekből érkező alkotókra, mennyire tudja sajátjának érezni a népi tehetségeket. Az akkor zajló viták egyik alapvető kérdése éppen ez volt, de ugyanez a probléma foglalkoztatta Győri Elek szülőfaluja, Tiszaladány társadalmát is. A helyzet tisztázására sajnos nem kerülhetett sor a magyar történelem alakulásának szerencsétlen iránya miatt, a harmincas évek közéleti diskurzusa azonban alapvető meghatározójává vált a falu és a festő mai viszonyának. Azok a gondolatok, hívószavak, megjelölések, amikkel akkor illették őt, mára egy ebből a szempontból alapvetően homogén társadalmi tudatot alakítottak ki Tiszaladányban. Természetesen ehhez elengedhetetlenül szükséges volt az is, hogy a későbbi évtizedek alatt a kultúrpolitika megközelítése egyeduralkodóvá válhasson és a tiszaladányiak meggyőződését ne kezdhessék ki más impulzusok.

Amiben túlmutat jelen munka az eddigi kutatásokon, az az, hogy míg a legújabb, néprajzi irányultságú vizsgálatok csak az egyén és a faluviszonyában, addig a korábbiak az elit társadalom szemszögéből vizsgálták a naiv művészeket – mindkettő a maga nemében remek törekvés, de egyik sem ad választ valamennyi kérdésre, és ami még fontosabb: nem magyaráz meg bizonyos jelenségeket. Az, hogy ezt egymásra ható kölcsönhatások rendszereként egy modellen ábrázoltam, az egész, többszereplős diskurzus dinamikáját segíthet megismerni, a megváltozó felfogások következtében megváltozó viszonyokat is érthetővé teszi. A kedvező vagy kedvezőtlen ítéletek nyomán fellépő elfogadás vagy elutasítás mögött meghúzódó következetesség is látható, megfogható lesz. Az alapkoncepció az, hogy – főleg egy ilyen, átmeneti helyzetben lévő alkotótípus esetében – a véleményalkotó társadalmi szegmensek nem egymástól elszigeteltek és a különböző viszonyok sem

önmagukban valók. Mindezt konkrét példákkal illusztrálva és egy tehetséges művész társadalmi beágyazottságát bemutatva akartam érzékeltetni.

A következőképpen foglalhatjuk össze a kutatás eredményét:

1. ábra: Dinamikus modell

Hogy ezt néhány példával világítsam meg: a közvélemény pozitív hozzáállása hatással van az alkotó és a falu viszonyára, mert a társadalmi elit elismerése legitimálja az atipikus életmintát. Az alkotó viszonya saját szülőföldjével hatással van társadalmi és művészi törekvéseire, ami összefüggésben áll az elitnek az alsóbb társadalmi rétegekről kialakított képével, de visszafelé is igaz, hogy a falusi mozzanatokat megörökítő képek kedvezőbbé tehetik a közvéleménynek a faluról alkotott véleményét. Akkor viszont, ha a társadalom nem érdeklődik az alkotó iránt, az a falu szemében is leértékelődik. A kibocsájtó közeg mentalitása, a világ felé zárt vagy nyitott attitűdje, pedig képes az egyén és a paraszti társadalom kapcsolatát alapjaiban megváltoztatni.

A dolgozatom minimális célja az volt, hogy egymás mellé rendelve a különböző művelődéstörténeti blokkok és a parasztság viszonyát egy alsóbb rétegekből érkező, kivételes festőtehetségre, felhívjam a figyelmet az eddig vizsgálatok hiányosságaira és rávilágítsak arra, hogy milyen érdekes és izgalmas kölcsönhatások állnak a naiv művészek jelentkezésével

felvetett problémák mögött. Győri Elek alakját vizsgálva a különböző közegekben kísérletet tettem egy nagyobb jelenség, a naiv festők helyzetének tisztázására. A korabeli sajtót, a szakirodalmat és saját gyűjtéseim anyagát felhasználva igyekeztem bemutatni azokat a megközelítési lehetőségeket, amikkel a naiv festők illetve Győri Elek felé fordult a harmincas évek nyilvánossága, politikai propagandája és saját környezete, szülőfaluja. Az eddigi kutatások, amelyek a naiv festők – kifejezetten az „őstehetségek” - szerepét vizsgálták abba a problémába ütköztek, hogy egy sosem létező konszenzust feltételezve, alapvetően statikus modelleket keresve közelítettek a témához. Dolgozatom tulajdonképpen nem más, mint egy kísérlet ennek a megváltoztatására. A különböző tudományterületeknek a témához kapcsolódó ismereteit igyekeztem egymáshoz rendelni, összefogni és interdiszciplináris módon az eddigi ismereteket a naiv festőkről egy új kontextusban elhelyezni.

Kutatómunkám azonban nem ért itt véget. A továbbiakban tervezem a rendelkezésemre álló anyag növelését, ami újabb gyűjtések és a sajtó anyag további megismerése révén lehetséges. A modell alkalmazhatóságának érdekében a szakirodalom és hasonló esetek, akár recens példák feldolgozása elengedhetetlen, ami a koncepció finomhangolásával fog együtt járni. A jelen dolgozatban is alkalmanként jelzett résztémák mellett egy nagyon fontos vizsgálati irány Győri Elek ön-interpretációja, a saját sorsához és tevékenységéhez illetve a környezetéhez fűződő viszonya. Ez akkora problémakör, melyet önálló kutatásban, az élettörténeti kutatások módszertanához és tanulságaihoz igazodva fogok elvégezni a jövőben.

Bibliográfia

Felhasznált irodalom

ASHBERY, John – BIRD, Alan et al.

1974 A modern festészet lexikona
Budapest

BALASSA Iván

1970 Győri Elek (1905 – 1957) In: *Győri Elek emlékkiállítása*. 7-11.
Miskolc

BÁLINT Jenő

1928 Benedek Péter. Földműves-festőművész
Budapest

BÁNSZKY Pál

1980 A naiv művészet a XX. század első felében Magyarországon. Bölcsészdoktori
disszertáció.
Budapest

1984 A naiv művészet Magyarországon
Budapest

1997 A képzőművészet vadvirágai
[Kecskemét]

BECKER, Howard S.

1974 A kívülállók. Tanulmányok a deviancia szociológiai problémaköréből. In:
Andorka R. – Buda B. – Cseh-Szombathy L. (szerk.): A deviáns viselkedés
szociológiája. 80 – 113.
Budapest

BIHALJI-MERIN, Oto

1980 A naivok utópikus szigetei. In: *Folcloristica* 4-5.
Budapest

1984 A naivok festészete
Budapest

DE MICHELI, Mario

1969 Az avantgardizmus
Budapest

DRABANCZ M Róbert – FÓNAI Mihály

2005 A magyar kultúrpolitika története 1920 – 1990
Budapest

GEHLEN, Arnold

1987 Kor-képek. A modern festészet szociológiája és esztétikája
Budapest

GYÖRFFY István

1983 Alföldi népelet
Budapest

IKVAI Nándor (szerk.)

1979 Benedek Péter. Válogatás a festőről szóló irodalomból
Szentendre

KOVÁCSNÉ ISTVÁN Anikó

2005 „Nagyon különleges ember, olyan magunkfajta, de mégis, ő már kinőtte magát.” István Lajos személyiségének reprezentációi. In: Keszeg Vilmos (szerk.): Specialisták. Életpályák és élettörténetek II. 359 – 581.
Kolozsvár

LENGYEL András

2009 A modernitás kibontakozása és törései. A magyar kultúra mélyszerkezetének átalakulása a 20. század első felében. Forrás 41. évf. 7-8. szám. 35 – 69.
Budapest

MOLDOVÁN Domokos

1973 Magyar naiv művészek – Vázlatos áttekintés a XVIII. századtól napjainkig
(Diplomadolgozat)

Budapest (ELTE BTK, Folklore tanszék)

1987 Magyar naiv művészek nyomában. Dokumentumok

Budapest

OZSVÁTH Imola

2005 Egy naiv festő élettörténetének motívumai. In: Keszeg Vilmos (szerk.):
Specialisták. Életpályák és élettörténetek. I.

Kolozsvár

SCHUSTER, Martin

2005 Művészetlélektan

Budapest

SZ. MURAKÖZI Ágota

1969 A magyar parasztfestők és a népművészet viszonya. In: Csallány Dezső
(szerk.): *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve XI.* 181-200.

Budapest

NÉMETH Lajos

1999 A művészet sorsfordulója

Budapest

SZEGEDY-MASZÁK Mihály

1998 A polgári társadalom korának művelődése II. (1920-1948). Szellemi kultúra.
In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet.* 428-459.

Budapest

Áttekintett irodalom

BÁNSZKY Pál (szerk.)

1990 „A magyar Rousseau?”

Kecskemét

F. MIHÁLY I. – BÁNSZKY P.

1972 Magyar naiv művészet a XX. században

Budapest

HAUSER Arnold

1982 A művészet szociológiája

Budapest

HOPPÁL M. – KÜLLÖS I. – MANGA J.

1974 „Emlékül hagyom az unokáknak, dédunokák, hogy lássák, hogy éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer” Önéletírások.

Budapest

IKVAINÉ SÁNDOR Ildikó

1996 Népi mesterek, népművészet Pest megyében. In: Ikvai Sándorné (szerk.): *Néprajzi, történeti és múzeumszociológiai tanulmányok a Ferenczy Múzeumból*. Szentendrei Múzeumi Füzetek 1. 95-129.

Szentendre

LYKA Károly

1956 Festészetünk a két világháború között

Budapest

NÉMETH László

1935 Östehetségek és fogalomzavar

Budapesti Hírlap, 1934. augusztus 25. 5

SZABÓ Júlia

1970 A naiv művészet problémái és a magyarországi emléktanyag. In: Pogány Ö. Gábor – Csengeryné Nagy Zsuzsa dr. (szerk.): *A Magyar Nemzeti Galéria évkönyve I. szám*. 208-215.

Budapest

VANKÓÉ DUDÁS Juli

1976 Falum Galgamácsa

Szentendre

Periodikák

Budapesti Hírlap

FÉJA Géza: A magyar östehetségek problémái. 1934. szept. 6. 9.

KÁPLÁR Miklós: A magyar östehetségek problémái. 1934. okt. 28. 14.

KERÉK Mihály: A magyar östehetségek problémái. 1934. szept. 6. 9.

KOVÁCS László: A magyar östehetségek problémái. 1934. okt. 21. 10.

LITKEY György: A magyar östehetségek problémái. 1934. okt. 14. 8.

[Név nélkül]: A magyar östehetségek problémái. 1934. okt. 21. 10. („Egy régi olvasó” aláírással.)

MAKKAI Sándor: A magyar östehetségek problémái. 1934. szept. 14. 6.

NYERGESI János: A magyar östehetségek problémái. 1934. szept. 15. 7.

OTTLIK László: A magyar östehetségek problémái. 1934. szept. 23. 11.

PAP János, K.: A magyar östehetségek problémái. 1934. okt. 28. 14.

PINTÉR Jenő: A magyar östehetségek problémái. 1934. szept. 15. 7.

PRUZSINSZKY János: A magyar östehetségek problémái. 1934. okt. 14. 8.

SCHÜTZ Antal: A magyar östehetségek problémái. 1934. szept. 20. 6.

SZEKFŰ Gyula: A magyar östehetségek problémái. 1934. okt. 6. 5.

SZÉNÁSY Éva: A magyar östehetségek problémái. 1934. okt. 28. 14.

SZERB Antal: A magyar östehetségek problémái. 1934. szept. 8. 6.

TAMÁSI Áron: A magyar östehetségek problémái. 1934. szept. 16. 6.

TOMORI Viola: A magyar östehetségek problémái. 1934. okt. 14. 8.

TÓTH Béla: A magyar őstehetségek problémái. 1934. okt. 21. 10.

VÉGH László: A magyar őstehetségek problémái. 1934. okt. 28. 14.

VERES Péter: A magyar őstehetségek problémái. 1934. szept. 12. 4.

Pesti Napló

ILLYÉS Gyula: Két kiállítás között. 1935. jún. 6. 8.

JANOVICS Aladár: Ecset vagy karikásosor? 1935. máj. 30. 12.

KARINTHY Frigyes: Még a szánk se ér össze ingyen... Őstehetség és újtehetség. 1935. jún. 7. 34.

Internetes források

FARKAS Zoltán: Epilógus a magyar őstehetségek kiállításához
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00582/18224.htm> 2012.11.13.

KASSÁK Lajos: Őstehetségek
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00581/18175.htm> 2012.11.13

KOMOR András: Újprimitívek
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00379/11619.htm> 2012.11.10.

MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON, „naiv művészet” címszava
<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-2037.html> 2012.11.10.

MAKOLDI Sándorné: Győri Elek emlékét őrizzé Tokaj
http://epa.oszk.hu/02000/02030/00027/pdf/HOM_Evkonyv_32_544-550.pdf 2012. 11.15.

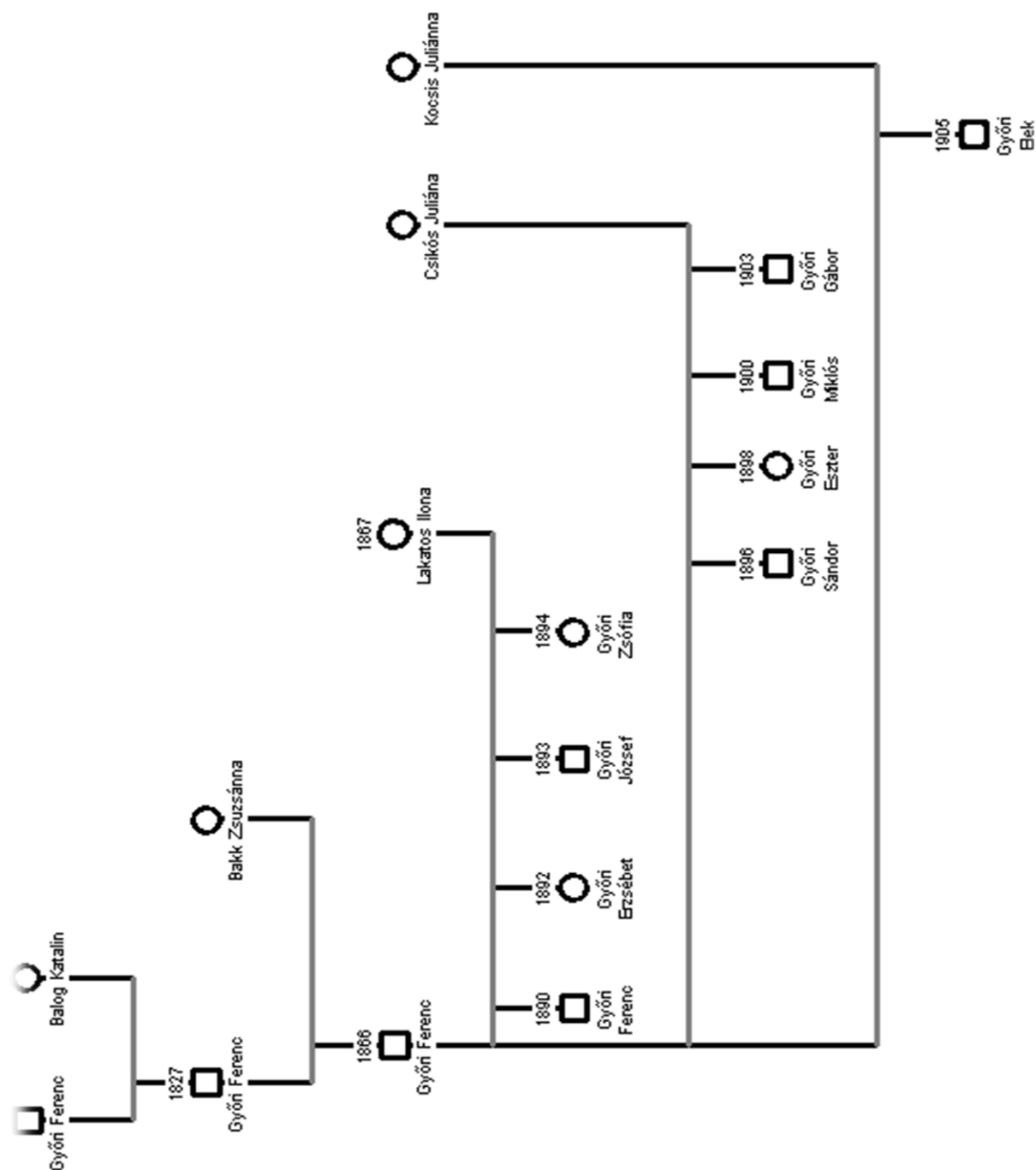
TERSÁNSZKY J. Jenő: Őstehetségek kiállítása
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00595/18799.htm> 2012.11.13.

Az ábrák jegyzéke

1. ábra: Dinamikus modell (33. oldal)

Mellékletek

1. mellékletek: A Győri-család családfája

2. melléklet: Győri Elek képei a faluban

Gazdag Ferencné Csikai Katalin portréja,
1942

Gazdag Sándorné Csikai Gizella portréja,
1940.

Gazdag Ferencné Csikai Katalin
nagyapjának portréja, év nélkül

Bényei Miklós apósának portréja, év nélkül

Árvíz, év nélkül

3. melléklet: Tiszaladányi adatközlőim jegyzéke

Bényei Miklós

Csengery Antal

Csikai Gusztáv

Csikai Miklósné Fincziczki Irma

Demes Ida

Demkó Józsefné Farkas Irén

Dér Ferencné

Fincziczki Béláné Éles Vilma

Éles Gáborné Solymosi Erzsébet

Gazdag Ferencné Csikai Katalin

Gazdag Sándorné Csikai Gizella

Kovács Imréné Takács Irma

Kozlik Erzsébet

Kozlik Gyuláné Fincziczki Piroska

Sajtos László

Sz. Imréné Csikai Piroska

Szóláth Piroska

Takács György

4. melléklet: Történetek Győri Elekről, Győri Elektől

4/a: Az életéhez kapcsolódó anekdoták

I. Győri Elek, a festő

Dér Ferencné:

Nekem is volt egy nővérem, aki húszban született, háború alatt született neki egy kislánya, és a ház előtt ahol laktak ott volt egy padka. Oda kiült a nővérem, karján a baba és le akarta festeni. Hallottam a szájából, hogy mondta „nem sikerül a kép, mert a Piroska néném nekem nagyon tetszik!”

Kovács Imréné Takács Irma:

Mikor iskolába jártunk oszt bejött, rajzolgatott a táblára. Mutatta, hogy tanult rajzolni lovakat, meg katonákat. Abból tanult legelőször, mutatta, hogy hogyan kezdte. Hogy a táblán rajzolt katonákat meg lovakat. Jó festő volt. Itt is sokat is lefestett.

Gazdag Sándorné Csikai Gizella:

Azt mondta h engem lefest. Ketten voltunk testvérek, a húgom három és fél évvel volt fiatalabb. Én meg jó gyerek voltam, megültem. Mindig ezt mondtam, hogy mi a fenének csinálta oda azt a kalapot. Egy glória a fejemnél. Ő festette rá. Lehet, volt kalap, kékre emlékszem, de erre a fehérre... 3,5 éves voltam nagyon régi.¹³⁵

Sz. Imréné Csikai Piroska:

Voltak itt még messzebbről rokonok az öreg Győri-ágazatról, itt laktak a parton, még látszik is. Ott volt két lány, azok egy évben születtek. Azokhoz is nagyon sokat járt. Azok le is vannak festve. Festett ő másokat is. Katica néni nagyapját is.

¹³⁵ Az említett kép szerepel a dolgozathoz csatolt festmények között is.

Csikai Miklósné Fincziczki Irma:

Mindig mondta h bennem olyan érdekességet lát, h lefest. De nem hagytam magam [Kérdező: „Miért?”] Mit tudom én, kis buta voltam, már most jobban hagynám magam. Azt mondogatta, „miért nem hagyod, én te benned olyan különlegest látok, azért akarlak lefesteni!”

Demkó Józsefné Farkas Irén:

- 1. Hát le akart festeni, meg h ő milyen boldog lehetne ha közelebb férhetne hozzám, de mondom arról szó se lehet. Nem volt szép ember.*
- 2. Jövő-menő ember volt, de arra emlékszem h a festő tábla az mindig nála volt. Akárhol megállt mindig rajzolt.*

Éles Gáborné Solymosi Erzsébet:

Egyszerű kis paraszt fiúcska volt. Olyan tehetség lett festés terén, hogy... még ha rá se nézett le tudta festeni. Csak úgy emlékezetből dolgozott.

Szóláth Piroska:

- 1. Felfigyelt rá a tanítója is. Elek bácsi olyan lovakat rajzolt h elámult a tanítója is. Mondta h nem szabad h itt leüledjen a faluba.*
- 2. Kukorica, amikor letörtünk - emlékszem rá - még ott a Papföldön, kijött dézsmálni... és akkor összehordtuk a kukoricacsöveket kettő, három, négy kupacba és akkor jött a tiszteletes úr és hát persze, hogy a legnagyobbat nézte ki. És ezt Elek bátyám megfestette, hogy az öreg paraszt vakarta a fejét, hogy „hiába dolgozok mégis a kicsit hagyta nekem.” Ilyen életképeket, ami tökéletesen visszaadták. Meg ilyen paraszt fejkendő s nénik. Meg a gyerekek a szánkóval... szóval azok a mozdulatok h húzta...*

3. Nekünk egy akvarell képünk van. Az borzasztó volt mikor modelt ülttem és mondtam valamit és úgy felkapta a vizet azt hittem hozzám vágja az ecsetet. A kritikát nem bírta.

Sajtos László:

1. Nagyanyámat is megfestette fényképről. Megvan a fénykép meg a kép azóta is. Meg a tarcali állami igazgatót egy szánkán télen, és mondta nagyanyám h milyen jó világ van... ez '55 telén van. Ruszki sipka van az igazgató fején meg mindenkién, hátul egy anyóka rőzsét visz - ez szimbólum, hogy lássák meg [a kettősséget].

2. Volt vagy 3 évig inas, de olyan festői-rajzoló hajlama volt, egy pillanat alatt rajzolt az iskolában is a táblára huszárt Elek bátyám.

3. Téglaszín kalap és egy nagy irattartó, mint ez a negyed asztal, rajzlapok, a hóna alatt állandóan és örökített meg mindenkit. Emlékezetből jobban meg tudott festeni akárkit. Megnézett téged, felment Pestre és ott megfestette.

II. A megfestett reggeli

Kovács Imréné Takács Irma:

Pesten volt, már elkerült és Ladányról felment hozzá valami horvát valaki vendégségbe, nem tudta mivel megkínálni, rajzolt neki egy csésze kávé, gőzölgő kávé. Még most is úgy előttem volt, ahogy mutatták, hogy le volt rajzolva.

Gazgad Sándorné Csikai Gizella:

Elkerült pestre Darvasékhoz, meg akik felkarolták. Olyat is megcsinált, hogy valami Bodó nevű fiú, aki felkerült pestre, mint egy szegény paraszt gyerek. Nem boldogult és odament Elek bátyámhoz és nem volt reggeli se, és ő meg festett egy nagy csésze gőzölgő kávé, meg egy szelet kalácsot és az volt Bodó reggelije.

Sz. Imréné Csikai Piroska:

Pesten olyan volt szegény, hogy olyan vacsora is volt hogy lerajzolta a kávé meg a kalácsot mellé. De ez csak rajz volt. Szegény gyerek volt. Kovácsinasnak tanult és csak észrevette h tehetsége van a rajzoláshoz. Felkerült pestre, de nehéz volt abban az időben.

Éles Gáborné Solymosi Erzsébet:

Azt beszélte egyszer, hogy innen felvitt egy fiút, egy egyszerű kis fiúcskát, aki maga eszkábálta a biciklit, elment biciklivel pestre, Győri Eleket felkereste, a szobájába elvitte oda, nem volt neki mit enni – úgy hívták h Bodó – oszt’ akkor ahogy felkelt, nem volt semmi reggeli, festett a falra vagy papírra, gőzölgő kávé, mellette a kiflit, minden. De csak festmény volt. Olyan jó humora volt, hogy nagyon jó.

Szóláth Piroska:

Megfestette amikor nagyon éhes volt, saját magának [a kiflit és a kávé] vagy megfestette, mikor ráéhezett és nem volt pénze, a dinnyét.

Sajtos László:

Győri Elek olyan szegény volt, elmondom neked, hogy a józsefvárosi pályarendezőre volt egy vagon kilökve és ő abban lakott. Budapesten a harmincas években. Ehhez kapcsolódik, amit a feleségem mondott. Innen Bodó Sándor elment biciklin pestre és Elek bátyámat megkereste a hajlékába’, megtalálta a vagonba’ és Elek lefektette Bodót a padlóra, reggel korábban elment [és] Bodót megvendégelte: egy rajzlapon rajzolt neki két kiflit meg egy csésze gőzölgő kávé. Ez volt a vendéglátás. Elek bátyám abból élt ott fent, hogy festegetett, rajzolgatott és a ladányi történeteket elmesélte, és akkor nevettek rajta és vacsorát kapott meg egy pohár bort is. Imitt-amott a vendéglőkben.

III. A szemsérülés

Szóláth Piroska:

Pénze nem volt, szegény paraszt, legfeljebb patkolókovács... nagyon nem ment az ipar, de már ott is az alkotókedve benne volt, de úgy képzeld el, hogy Tokajban is gyakorolt és csinált egy kiságyút és valahogy rosszul sült el a puskapor és a szeme sérült Elek bátyámnak és az mindig hanyította. Sokszor mondtuk is, hogy hanyít a szeme, mint Győri Eleké.

Sajtos László:

Elek bátyám mikor elmondta, hogy néném lakodalma volt 1920-21-ben (de az is lehet, hogy '20-ban) és sátorban volt a lakodalom és [ment a] kíváncsiskodás. Az egyik szeme egy kicsit ha(j)intott az öregnek, talán a bal. Azt mondja nézett be a sátorlyukon, pont ott, ahol a muzsikás cigányok voltak és a brúgós mindig a sarokban állt, mert a bőgőnek ott kellett lennie, és általában ezek a fajta fiúk bagóztak, nem is pipáltak. [...] És Elek bátyám mondta, hogy „a jobbik szememmel néztem a menyasszonyt, de arra nem figyelt, h a brúgósna ott a köpőjárat” és pont Elek bátyámat eltalálta. Aszonta két óra hosszán át mosták a kúton a szemét, hogy ki ne egye a bagólé.

4/b: Győri Elek, az elbeszélő

Csikai Gizella:

Olyanokat megcsinált, hogy itt volt egy régi kovácműhely (az apja kovács volt) és voltak itt ezek a jó kis paraszt bácsik, olyan igazi kocsmatöltelékek, és volt olyan nagy szén a mi a fenén, a kovácműhelyen. Itt pedig egy kocsmá volt, a sárga kocsmá, ott ittak, a két öreg. Kijöttek este, mikor már bezárt a kocsmá és a holdvilág, ahogy jött felfele és sütött a hold keresztül a tetőn, és a kémény árnyéka az útra vetődött, ezek meg azt hitték, hogy árok és átmásztak rajta, a két öreg, Elek bácsi meg ezt is megfestette, de hogy aztán az hova lett? Szóval ilyeneket hallottam nagymamától.

Sajtos László:

1. Jött haza a Győri Miklós meg a sógora, a Szabó Károly a kocsmából, a holdvilág meg innen világított át az úton, átvilágította a Győri-műhely kéményét, mondta a Győri a Szabónak: „Nézd már, sógor, mikor jöttünk nem volt még ez az árok ideásva, hát mit csináljunk, menjünk ezen át?” Azt mondja: „én áthempergek! Vagy nekiszaladjunk, átugorjuk?” A vén Győri átugrotta, ő fürgébb volt, a vén Szabó meg áthempergett, azt' mikor megvolt, mondta a Szabó: „Nézd már, nincs is itt árok!” A Győri meg mondta, hogy „jaaaj ilyen figyelmetlenek vagyunk.”

2. Olyan is volt, hogy kukoricatöréskor ugye harmados volt és harmados fiúnak annyi volt a dolga, hogy amikor a gazda megszántott, elvetett, a harmados lekapálta és a harmada az övé volt. Hát úgy harmadolt a harmados, hogy ásott egy gödröt, és a kukoricát csomóra öntözték le, megmélyítette a talajt kicsit, hogy több kukorica férjen hozzá. Kimentek szekérrel és hozták haza, akkor mondta a gazda, hogy „az a tiétek,” amit megmélyítettek és kaparta a fejét a pasas, hogy rá ne jöjjön már a gazda és ez megvan képen.

3. Az öreg Győri Miklós együtt lakott a sógorával, a Szabó Károllyal és megijesztette a Szabó Károlyt. Együtt laktak, a két család, de közös konyha volt. Mondja neki egyszer, hogy „sógor hallottad? Itt járt a cirkusz oszt egy medve elszabadult.” Károly bátyám éjszaka már nem mert kijönni, hogy könnyítsen magán. Az öreg Győri mondta, hogy korábban jön a medve, Károly előjött olyan 11 körül, az öreg megvárta hogy előjön, magára vett egy gubát. Megvárta míg kijött, megijesztette a Károly meg rosszul lett. Ilyeneket csinált.

4. Mentek ki ősszel kórót vágni, már kifele mentek és mondja, hogy „sógor, nem tudom milyen éjszakánk lesz, a Szomjas bikája egy hete átjött a Tiszán és itt csavarog.” Vártak ott, majd mondta az öreg, hogy megy gúzszt szedni, hát elment. Elszívott egy pipadohányt, majd gaguccsal elkezdte hányni a földet. Az öreg Károly először csak nézelődött, hova kéne menekülni. A szomszédba' már álltak kórókúpok, oda elbújt. A Győri már a szomszéd kettőt széthányta, majd elért oda, amibe a Károly elbújt, az meg ott is rosszul lett, félt, hogy megöli a bika. Ezeket Elek bátyám mind elsorolta.

5. Ha haláleset történt és aznap nem temették el a halottat, kiásták a sírt és két távolabbi rokonnak mondták h őrizzék, hogy valaki bele ne essen. A két őr kapott egy üveg pálinkát, de a vén Győri már megelőzte őket, bebújt a padlanba és megvárta, míg a két őr megérkezik. Elkezdtek beszélgetni, az öreg a padlandeszkat kaparta, kopogott, ezek meg hallgatóztak és

nem nyitották ki a pálinkásüveget. Majd ellökte a padlandeszkát az öreg, mondta, hogy „hol jártok ti élők a holtak közt?” - azok meg oszt’ elszaladtak. Az öreg meg magához vette a pálinkát.

6. Az öreg olyanokat is csinált, hogy ijesztgette a falu népét egy nagy rostakérget [...] az öreg megrakta láncsal, csengővel, mindenféle csörgővel. Oszt’ a legények udvarolni jártak éjszaka és a vérbeli fiúknak át kellett menni a temetőn, ő meg egy fehér lepedőt magára borított és felült a Márki jegyző sírfájára. És jött az udvarlásból a fiú. Libatollból csinált sípot, hármat a szájába és az különféle hangokat adott éjszaka. A gyalogút ott vezetett el a fejfá mellett. A bátor fiú kis kerülővel az út mellett elment, de nem tudott elmenni a szövevények közt rá kellett menni az útra, a partoldalba’ az öreg ráengedte a rostakérget, ami tele volt a zörgővel és szaladt a szerencsétlen, mint a szélvész. Ilyeneket csinálgatott, ilyenekkel tartotta.

7. Volt egy Kis Gábor nevezetű [férfi]. Mondta, hogy „hát nem tudom, hogy [ha] meghalnék siratna-e a feleségem.” Mondta [az öreg Győri], hogy tegyük próbára a komámasszonyt. Iszogattak még kicsit. Gyalogszánkánt hazahúzták Gábort, bekopognak éjszaka. Mondják: „komámasszony, szerencsétlenség történt! A kománk rosszul lett, meghalt, hazahoztuk.” Jaj nagy asztalok, párnák, felravatalozták, de azt mondja az asszony (csak azt siratta), hogy miből lesz eltemetve. Mondta az egyik koma, hogy tegyünk még egy próbát, csepegtessünk pálinkát a szájába hátha magához tér! Felravatalozták, csepegtette a szájába és a halott megszólalt, hogy „többet! Ne sajnáljál!” Ezek mind megtörténtek.

8. Csináltak ’19-ben ágyút és ki is próbálták, az felrobbant, szétpukkant - valami mesterhiba, műszaki meghibásodás. Cibak Miklósnak hívtak egyet, Pongónak hívták, az meg légnyomást kapott ott, mikor felpukkant. Elek bátyám akkor volt olyan 10 éves forma. Szétszakadt az ágyúcső, a töltet és Cibak Miklós elájult, légnyomást kapott. Elek bátyám meg aszondja: (ez volt a szavajárása) „az ezeristenit, Pongó meg meghalt!” Elek bátyám így beszélgetett. Elek bátyám ilyen fiú volt.